

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

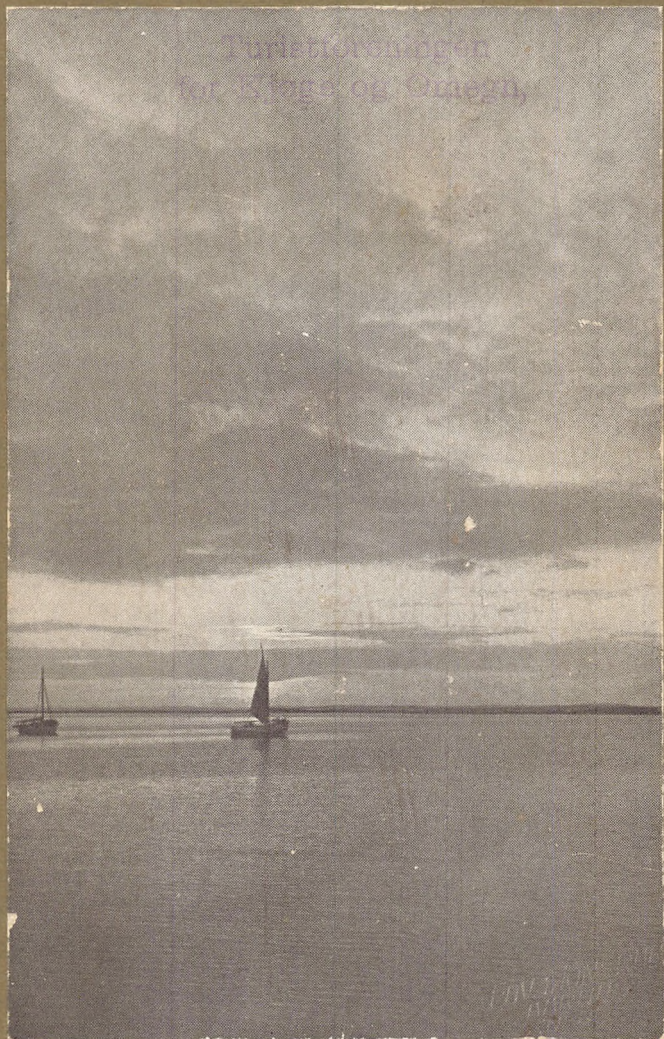
Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TURISTFORENINGEN
FOR DANMARK
AARBOG

Turistforeningen
for Sjæge og Omegn

GYLDENDALSKE BOGHANDEL

1 9 2 4

SPAREKASSEN

FOR

KJØBENHAVN OG OMEGN

STIFTET 1820

HOVEDKONTOR:

NIELS HEMMINGSENSGADE 24

Sparekasseafdelingen: Telefon C. 1542

Forvaltningsafdelingen: Telefon C. 2855

TURISTFORENINGEN
FOR DANMARK

A A R B O G

TURISTFORENINGEN
FOR DANMARK

A A R B O G

UDGIVET UNDER REDAKTION AF
THORKILD GRAVLUND

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
1924

INDHOLD

	Side
Turistforeningen for Danmark	7
Forord	9
Indledning. Af C. Ahlefeldt-Laurvig	11
Oldtidens Mindesmærker. Af Hans Kjær	13
Stednavne i Randers-Eggen. Af Svend Aakjær	24
Voldsteder og Herregaarde. Af K. Uldall	34
Lidt om Dragter fra Randers-Eggen. Af Elna Mygdal	41
Haandens Arbejde i Randers Eggen. Af Alb. Christensen	50
Rundt om Randers Marked. Af Thorkild Gravlund	60
Turistlitteratur om Randersegnen og Djursland	70

TURISTFORENINGEN FOR DANMARK

Præsidium :

Formand : kgl. dansk Gesandt, Kammerherre J. Clan, København.
Stiftamtmand, Kammerherre V. Haarløv, Haderslev.
Landstingsmand, Driftsbestyrer J. Stensballe Odense.

Hovedbestyrelse :

Kontorchef I. Nansen, Statsbanernes Generaldirektorat, fungerende Formand for den københavnske Afdeling.
Borgmester C. F. Zahlmann, Hillerød, Formand for den sjællandske Afdeling.
Forfatteren Nordahl Petersen, Odense, Formand for de samvirkende Turistforeninger i Fyns Stift.
Seminarieførstander H. Skat Rørdam, Haderslev, Formand for samvirkende jyske Turistforeninger,
Direktør P. Wunsch, København,
suppleret med Overretssagfører Axel Olsen, København, fungerende Næstformand i den københavnske Afdeling.

I. Afdeling.

Turistforeningen for København og Omegn.
fung. Formand : Kontorchef I. Nansen, København.

II. Afdeling.

Sjællands Afdeling.

Formand : Borgmester og Dommer C. Zahlmann, Hillerød.

Lokalforeninger :

Bornholm : Form. : Amtmand Kofoed, Rønne.
Gilleleje : Form. : Redaktør Carl Behrens, København.
Helsingør : Form. : Diftsbestyrer Schwensen, Helsingør.
Hillerød : Form. : Borgmester Zahlmann, Hillerød.
Kalundborg : Form. : Arkitekt Carl Jørgensen, Kalundborg.
Korsør : Form. : Arkitekt Erlangsen, Korsør.
Køge : Form. : Kæmner J. Jacobsen, Køge.
Møen : Form. : Redaktør A. Funck, Stege.
Nykøbing F. : Form. : Overlærer Bang, Nykøbing F.
Roskilde : Form. : Boghandler A. Flensborg, Roskilde.
Skelskør : Form. : Boghandler H. Ibsen, Skelskør.

III. Afdeling.

De samvirkende Turistforeninger i Fyens Stift.
Formand : Forfatter Nordahl-Petersen, Odense.

Lokalforeninger.

- Odense : Form. : Stadsingeniør Rygner, Odense.
Middelfart : Form. : Redaktør Ejlersgaard, Middelfart.
Assens : Form. : Boghandler Plum, Assens.
Faaborg : Form. : Overlærer Christophersen, Faaborg.
Svendborg : Form. : Kgl. Vejer og Maaler Jensen, Svendborg.
Ærøskøbing : Form. : Købmand Bernh. Hansen, Ærøskøbing.
Langeland : Form. : Sagfører Clausen, Rudkøbing.
Nyborg : Form. : Murermester Andersen, Nyborg.
Kerteminde : Form. : Købmand Fahrenholtz, Kerteminde.

IV. Afdeling.

De samvirkende jydsk Turistforeninger.

Formand : Seminarieførstander H. Skat Rørdam, Haderslev.

Lokalforeninger :

- Skagen : Form. : Kantor Chr. Hansen Larsen, Skagen.
Frederikshavn : Form. : Forstander Lund, Frederikshavn.
Sæby : Form. : Bogtrykker Andreassen, Sæby.
Hjørring : Form. : cand. pharm. Hofman, Løveapotheke, Hjørring.
Aalborg : Form. : Boghandler Viggo Madsen, Aalborg.
Hobro : Form. : Købmand Joh. Andersen, Hobro.
Randers : Form. : Rentier R. C. Andersen, Villa „Pax“, Randers.
Grenaa : Form. : Boghandler Hellemann Nielsen, Grenaa.
Ebeltoft : Form. : Boghandler Elle, Ebeltoft.
Aarhus : Form. : Dr. Winge, Guldsmedegade, Aarhus.
Skanderborg : Form. : Trafikassistent Axelline Jensen, Skanderborg.
Ry : Form. : Førstelærer Fjelsted, Ry.
Silkeborg : Form. : Redaktør S. Sørensen, Silkeborg.
Viborg : Form. : Overlæge Dr. med. Geill, Viborg.
Thisted : Form. : Bankdirektør Zoll, Thisted.
Horsens : Form. : Redaktør J. Andersen, Horsens.
Vejle : Form. : Overretssagfører, Branddirektør Kundsén, Nørregade, Vejle.
Fredericia : Form. : Forsørgelsesinspektør Larsen, Fredericia.
Esbjerg : Form. : Bankdirektør Koppel, Esbjerg.
Ribe : Form. : Redaktør Willemoes, Ribe.
Haderslev : Form. : Seminarieførstander Skat Rørdam, Haderslev.
Rødding : Form. : Redaktør Nielsen, „Modersmaalet“, Rødding.
Sønderborg : Form. : Redaktør Møller, Sønderborg.

FOR første Gang udsender Turistforeningen hermed sin Aar-
bog, og det sker i det Haab, at den maa komme til at danne
et Bindeled mellem Foreningens Medlemmer foruden ogsaa rent
praktisk at være til Nytte ved Rejser.

Man har tænkt sig, at det til en Begyndelse var mere tilfreds-
stillende hvert Aar at faa en af Landets Egne specielt omtalt gen-
nem flere Artikler over forskelligt Stof end at faa en Aarvog med
mere eller mindre sammenhængende Indhold rundt fra hele Lan-
det. — Selv om Begyndelsen her er beskeden, haaber Foreningen
med Aarene ikke alene at faa større økonomisk Basis for en fyl-
digere Aarvog, men tillige at faa sine Medlemmer som Medarbej-
dere. Kun paa denne Maade vil Bogen kunne blive en virkelig Aar-
bog for Foreningen.

TURISTFORENINGEN FOR DANMARK

MEDLEMMERNE vil paa de følgende Blade stifte nærmere Bekendtskab med en af vort Lands Egne, som ikke hører til de allermest kendte. Og Læseren vil utvivlsomt, naar Bogen er læst til Ende, udbryde: Tænk, er der saa meget at se og lære paa den Kant af Landet! — Jeg ved, at saadan vilde det være gaaet, hvilken Egn, Turistforeningen end havde fortalt om. Thi vort Land er saare skønt og rigt paa utallige Minder, hvor vi end færdes, det være sig de synlige lige fra Oldtiden til vore Dage, eller dem, vi hører og læser om. Det gælder blot om at rejse ud og tage Naturen og Historien i Besiddelse og lære Arbejdet og Livet derude at kende.

Men spørger man nu, om dette dog ikke gøres i stor Udstrækning, saa maa jeg desværre sige Nej. Det er ofte, ligesom om det fremmede i Udlandet trækker den danske Turist langt mere end det maaske helt ukendte i hans eget Land. Hvorfor? — Sikkert af mange Grunde. Enkelte, ikke helt uvæsentlige, skal jeg nævne.

Der er ikke gjort tilstrækkeligt for at udsprede Kendskabet til vort Land. Let tilgængelig og kortfattet Lektüre findes kun i ringe Grad. Vore lokale Turistforeninger har udgivet mange ganske fortræffelige „Førere“, men de er ikke meget kendt ud over de lokale Foreningers Hjemsted. Herpaa skulde nu Turistforeningens Bureau i København kunne hjælpe. Her ligger Oplag af alle disse Brochurer til gratis Uddeling for Medlemmerne. — Men det er nødvendigt, for at dette Brochuremateriale kan blive saa fyldigt og godt som vel muligt, og for at det kan uddeles i saa mange Exemplarer som ønskeligt, at alle Interessenter i Turistsagen støtter Udgivelserne saa meget, som enhver evner.

Jeg haaber ogsaa, at Aarbogen, for hver Gang den udgives, kan blive fyldigere og fyldigere, men hertil kræves, at vore Medlemmer støtter Foreningen, det være sig med Billedstof og Rejsebeskrivelser eller Hjemstavnberetninger praktisk talt om ethvert Emne.

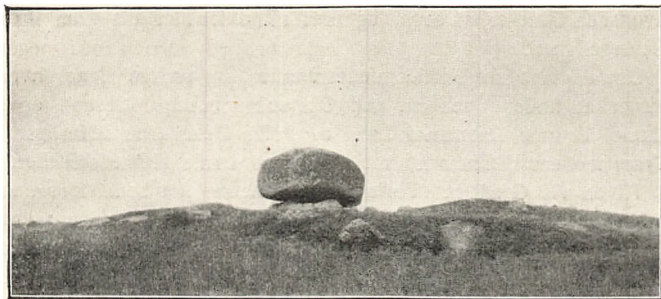
Det er vist heller ikke utænkeligt, at bedre Forbindelser paa mange Ruter vilde kunne skabe forøget Turisttrafik. Mange, alt

for mange, af vort Lands skønneste Punkter ligger — om ikke utilgængelige — saa dog udestængte fra Omverdenen med meget daarlige og særlig langsomme Forbindelser. — Naar jeg tænker paa de mange Tusinde københavnske Forretningsfolk, der Aaret rundt kun kan tænke paa at rejse bort fra Byen fra „Lørdag til Mandag“, som man siger, og saa erindrer de alt for ofte hørte Udbrud: „Nej, det er desværre alt for langt for os, husk paa, at vi kun har to Nætter og een Dag til at rejse i“, saa synes jeg altid, at saadan burde det ikke være i et lille Land som vort med et godt Jernbanenet og mange fortræffelige Dampskibslinier. I de fleste andre Lande er dette Forhold ordnet helt anderledes godt og tilfredsstillende end her hjemme. Og selv om man vil sige: „Vi kan ikke tænke bare paa een Klasse Mennesker“, saa vil jeg sige hertil, at der er mange andre, som gerne, hellere end gerne, ogsaa udenfor deres Ferie tog paa „Søndagstur“ rundt i Landet, blot der var Lejlighed dertil.

Saa er der endelig et Punkt, som heller ikke maa forbigaa, og hvor der sikkert kunde gøres meget mere for Turisten, end der sædvanligvis gøres, og det er paa vore Hoteller. Hermed mener jeg ikke alt, hvad der angaar Maden; den er god nok overalt i Danmark, og den er ikke dyr. Men jeg mener Hotelværelset. Hvor ofte er det ikke kedeligt og blottet for Hygge — ikke uhyggeligt — men hyggeforladt. Jeg tror, man med smaa Midler kunde afbøde mange Savn i denne Retning — enkelte udmærkede Exempler har jeg set — og jeg tror oprigtig talt, at det i det lange Løb vilde betale sig storartet.

Men til syvende og sidst vil der maaske alligevel blive sagt: „Ja, det er meget godt altsammen, men lad os nu se, hvad den nye Turistforening kan gøre“. Men den nye Turistforening — hvem er det andre end Dem og mig? Det staar bare til hver og en af alle, der er med i Turistsagen, om den skal blive den nationale Sag, den fortjener at blive, til Glæde og Gavn for alle Danske.

C. Ahlefeldt-Laurvig.

„Romle Stenovn“ ved Kolind.

OLDTIDENS MINDESMÆRKER

Af HANS KJÆR

REJSEMAAL i eget Land er ikke ganske det samme som i Fremmedland. Eller rettere, dem der rejser som „Turist“ i Hjemlandet, kan og bør have andre Maal end dem, som i Almindelighed naas ved Udenlandsfærd, saaledes som denne i de fleste Tilfælde foretages, en flygtig Rejse med kalejdoskopiske Indtryk, hvoraf adskillige aldrig naar at fæste sig i Bevidstheden. Den naturligste og derfor varigste Friskelse af Sindet opnaar saavel By- som Landboen ved for en Stund at sætte sig en Opgave, som kan dyrkes con amore, hvor han som Rejsemaal sætter sig et afgrænset, for ham ikke tilvant Felt.

Et fortræffeligt Felt af denne Art er det at opsøge Fortidsmindesmærkerne i en afgrænset Egn, blive hos Mindesmærket saa længe, til man ligesom er blevet fortrolig med det og forstaar det, skaffe sig Kundskab om dets Historie, de Sagn og Fortællinger, som tit er knyttede dertil, helst ogsaa dets Forhold til andre Minder i Egnen. Det er en Opgave, en Maade at rejse paa, som kræver en vis Tid. Men uden et vist Arbejde opnaar man jo sjælden noget af Værdi. Hvad de „Turister“ opnaar, som 2—3 Uger lægger sig ud paa et Badested, kan vist i Almindelighed ligge paa et snævert Sted.

Til en Færd af denne Art kan man ikke godt anvende Nutidens hurtige Køretøjer. Med dem opnaar man mest kun Filmbilleder; ikke for intet er Auto og Film skabt af samme Tidsalder. Til Fods gaar det lidt langsomt, men med god Forberedelse, saa man nøje ved, hvor man vil hen, kan det gøres. Bedst er Cyklen, som reducerer Afstandene, de tomme Strækninger,

hvor der intet er at søge, og med ringe Driftsudgift giver stor Bevægelighed.

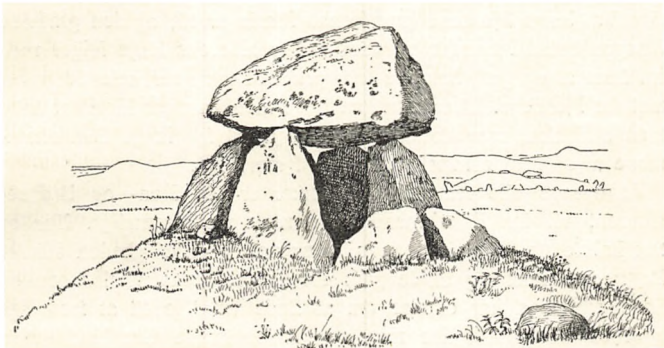
Om de vigtigste Fortidsmindesmærker, og om de Egne, hvor de er at finde, gives nu god Oplysning baade i „Trap“ og i Daniel Bruuns Danmarks Land og Folk, Detaillerne udførligst i Trap, medens „Danmark“ mere søger at samle Helhedsbilledet.

Til en vis Grad kan Turistrejser af denne Art bedst foretages i egen Hjemegn. Lysten til at udvide og uddybe sin Kundskab har i Hjembygden særlig gode Betingelser for Berigelse gennem Selvsyn. Det er en naturlig Trang, at vi søger at forstaa særlig den Plet, og den Omegn, som vi ved Oprindelse eller Bostavn har noget særligt til overs for. Det giver en egen Rigdom at forstaa den i dens Mangfoldighed. En begynder maaske med sin Hjemstavns særlige Planteverden, en anden finder mere Tilløkkelse ved at forstaa, hvorledes Jordfladen med dens Bakkefald og Dale just fik den Form, den nu har. Men Fortidsmindesmærkerne vil for mange have endnu stærkere Tiltrækning. Der er paa Øerne og i Østjylland næppe en Mark, uden at den opmærksomme lagttager kan finde et eller andet direkte Minde om de gamle, for Aartusinder siden henfarne Slægter, om end ikke just Stenredskaber — de fleste er efterhaanden samlede op — saa i hvert Fald de talløse Spaaner, som sloges løs fra Flintknuden, før den kunde blive et Redskab i Stenaldermandens Haand, blive et af de Midler, hvormed han gav sit til at gøre sig Naturen nyttig, gjorde sit til at gøre Jorden lettere at bruge og dermed Livet lettere for os, som kom bagefter. Vi kan derigennem næsten komme i personligt Forhold til den svundne Tid. Endsige da, om vi stilles overfor de storladne Mindesmærker, som vort Land ejer i saa rig Mængde og Mangfoldighed som intet andet Land, og hvor det opmærksomme Øje finder Tegn paa Arbejds-evne, Planlæggelse og Kraft i Gennemførelsen, og dernæst svunden Tids Tankegang, Traditioner og Tro.

Thi det er jo en anden Side ved Fortidsmindesmærkerne, at de som saa meget andet Menneskeværk kan ses under forskellig Synsvinkel. En vil maaske vælge at gaa frem i Tidsfølge, finde Trinene i Udviklingen, der fører fra de spredte Strandhytter til Bondesædet i Landets Midte; en anden tager Sagen topografisk, undersøger Beliggenheden i Terrænet eller Forholdet til Jordbund og Læ, en tredje søger Forskydningerne mellem Bygderne i de forskellige Tidsafsnit. Det er Opgaver, til hvis Løsning den søger at medvirke, som fik Videnskabsmandens Hverv, men til en Forskel fra den meste anden Videnskab kan her Lægmanden stadig give sit Bidrag, maaske kun en Draabe, men dog noget

til den Skaal, som Videnskabens Dyrker rækker ham til Gengæld, naar Enkelthederne er blevet saa mange, at de giver ny Forstaaelse.

Den der har haft den Tilfredsstillelse efterhaanden, gennem snart en Menneskealder, at lære det meste af Landet at kende, færdes egentlig med lige stort Udbytte i alle Egne, helst dog, hvor ikke alt er blevet til Tomter og Spor, som endnu lige kan kortfæstes, men hvor næsten alle Detailler mangler, som f. Eks. store Dele af Fyen. Randers Amt hører til de middelgode. Det byder den

„Meie Kirke“ ved Nødager, Sdr. H.

Fordel, at der endnu kan gøres Opdagelser. De Optegnelser, som haves om Oldtidsminderne, hidrører næsten alle fra en enkelt Mand, gamle, forlængst afdøde Lærer Nissen (Ramten), der just færdedes som Turist. Fodturist, fra Sted til Sted og opnoterede, hvad han saa, eller hørte om. Og det er for Resten ogsaa en Egn, hvor Præmien for Hjemstavnsforskning, om en saadan fandtes, ikke godt kunde falde andetsteds end til en anden Lærer, S. Andersen i V. Alling. Endelig er Randers Amt et Omraade, hvor Landskabsformer og Mindesmærker veksler stærkt, men tit staar i nøje Forhold til hinanden.

Selve Randers Fjorden gør sig, synes det, ikke særlig stærkt gældende. Saaledes er det med Fjorden i dens nuværende Skikkelse, og saaledes ogsaa med den langt længere, gamle Randers Fjord, der engang strakte sig helt henimod Viborg. Mindesmærkerne knytte sig ikke til Fjorden, snarere til de Landveje, som fører langs med den eller ind fra den. De indgaar i det samlede Komplex af Adgangsveje fra Havet, som Amtet er saa rigt paa. Sammen med Hobro Fjord, Kalø Vig og Kattegat giver den Landet adskilligt af Ø-Særpræget, og end mere var dette Præget, da

Kolindsund fra Grenaa sønden om Nørre Herred strakte sine Bugtninger op mod Randers Fjord og afsatte den Mangfoldighed af Kystbrinker, som endnu tegner sig. Denne Indfjord har spillet en indgribende Rolle for de ældre Bebyggelser, ikke blot i Stenalderhavets Tid, da den var størst, men ogsaa senere, da Landet hævede sig opad mod den nuværende Højde.

Paa Sæt og Vis vilde Kolindsund være et fortræffeligt Udgangspunkt, men et noget vidtløftigt. Man kan med Fordel vælge ogsaa andre. Man kan tage Hobro-Mariagerfjorden og følge Stenalderbebyggelsen langs Kysten, med de store Stenmindesmærkers rige Tal langs Fjorden, især henad Mariager til, og den gradvise Aftagen indad i Landet, medens Bronzealderens Høje følger med fra først af og gaar længere ind, praktisk talt over hele Terrænet mellem Fjordene. Eller man kan følge med Randers Fjorden, hvor man blot skal over de flade Enge i Nord for langs Bakkekammen at se Mindesmærkerne ligge i stort Tal.

At opsøge alle Amtets Mindesmærker fra Sten- og Bronzealderen, vil for Enkeltmand være ret uoverkommeligt. Der er talt halvfemte Tusinde, og Tallet er nok i Virkeligheden større. Begrænser man sig til de godt 400, som Hjemstavnsfølelsen og Sagkundskaben har enedes om at finde værdige til at fredlyses og med Tiden forsynes med den bornholmske Granitsten med det kronede F M, da vilde man ganske vist komme til alle de bedste, saa at sige da; der findes endnu et og andet, som Hjemstavn selv maa værge, forhaabentlig i det mindste et lige saa godt Værn som de skarpe svensk-norsk-islandske Fredningslove. Alligevel vilde det blive et lidt tilfældigt Udvalg. Man kunde bedre søge en enkelt Del, Nørre Herred for Eks., med dets ca. 110 Mindesmærker, eller Sønder- og Sønderhald Herred med tilsammen ca. 1400, eller foretrække Mols og Ø. Lisbjerg, Egnen nord og øst om Kalø Vig. Knap saa taknemlig vilde den Opgave være at finde ud af, om det virkelig er rigtigt, at Galten Herred syd for Randers slet ingen Stenmindesmærker kender og med sine kun 235 optegnede fordums Bronzealdershøje vel maa have været væsentlig udyrket trods sin rige Jord. Man vil søge en særlig Grund hertil, og denne kan næppe være andet end Tilstedeværelsen af store Skove. I alt Fald vil man finde det, som ovenfor blev sagt om Randers Fjordens begrænsede Betydning, bekræftet ved at finde, at Rougsø Herred med kun et Par Stenminder og 24 Høje maa have været væsentlig ubeboet i Oldtidens ældre Afsnit.

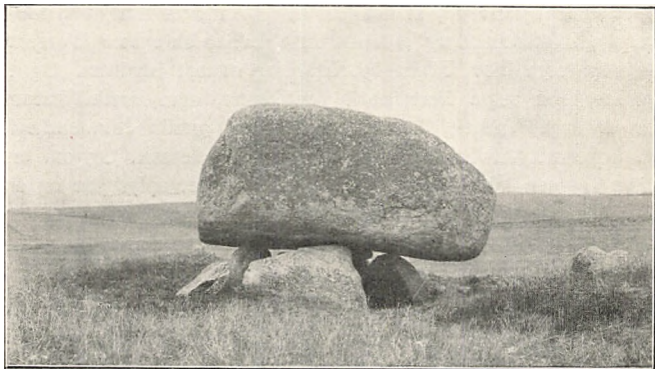
Af større Interesse vilde det utvivlsomt være at dele lagvis efter Tidsfølgen. Man vilde da først finde, at der ikke blev

noget Punkt at afsætte paa Kortet for det ældste hidtil kendte Bebyggelseslag, Fastlandstiden. Randersegnen var ikke af dem, som de første Mennesker naaede til, de, hvis Bosteder nu kendes en hel Række Steder paa Sjælland: Mullerup, Sværdborg, Holmegaard, men som vest for Store Bælt kun kendes sporadisk. Men var end sandsynligvis i denne første, nu 6—7000 Aar gamle Bopættelses Tid Randersegnen ukendt Land, gælder dette absolut ikke i den næste Periode, Sænknings-tiden. Da har det dybt indskaarne Djurs saavel som Landet mellem Fjordene just budt de milde Kaar, som Kystbopættelsen maatte foretrække. Det er mere end et Tilfælde, at det just var i Randers Amt, ved Mejlgaard „Køkkenmødding“, de berømte Linier skreves i Worsaaes Dagbog, som blev Udgangspunktet for et nyt Studium. Og til samme Sted søgte Parterne i den Kamp, som opstod herom, for at søge Vaaben, Japetus Steenstrup, gamle Kammerherre H. Sehested, A. P. Madsen, sidst Johs. Petersen. Og om end selve Dyngen kun er lidet kendelig, er Stedet oplysende og anskueligt. Fordum nær Bølgeslaget, nu 6 m over Vandet, og nær en Fjerdings Mil ud strækker sig foran Bopladsen den grønne Eng, hvor fordum var Hav. Fredet er den gamle Boplads nu.

Kolind Jernbanestation ligger paa Tomten af en anden, nu helt bortgravet Boplads. At finde Boplads her midt inde i Landet, er som det slaaende Bevis til at klarlægge Forskellen mellem fordum og nu. Men for øvrigt er der en Mangfoldighed, mange navnlig ved Mariager Fjorden, og deres Tal vilde sikkert kunne mangedobles, om en tog sig for at tilføje de mange smaa, som ligger rundt om, stundom ogsaa noget borte fra Kysten, som ved Raaballegaard ved V. Alling, hvor Udvidelsen af et Bækkeje endnu i dette Aar fremdrog en stor Plads. For et Par Aar siden fremkom en anden Plads paa Randers Fjordens Nordside, ved Gjessinggaard, hvor Forholdene fra fordum er ganske ændrede.

Af en ganske andet Art er derimod Bostedet ved Aa Mølle ved Fannerup, en Mils Vej vestlig for Grenaa. Det er et af de hidtil saa faatalligt kendte Bosteder, hvor den nye Tid viser sig i Stenalderstrinet, den som bringer Agerbruget, og som lader Vildtet som Sulemad træde tilbage for de tæmmede Kreaturer, Hornkvæget, Svin og Faar. Da dette skete, var Muligheden til Stede for den mærkelige Ekspansion, som lod Stenaldermanden tage Land i næsten hele Danmark, ikke efter Vejr og Vind, Sø og Læ, men hvor Mulden var bedst. Og kan vi end ikke just tidsfæste de Steder, hvor Ploven først furede Jorden, saa giver Stenminde-mærkernes Mangfoldighed os det stærkeste Indtryk af, med hvilken Fart og Kraft det er sket, Dysser, Jættestuer, Hellekister,

og hvad Navn man ellers kan give de ikke sjælden lokalt formede Stenbygninger. Vil man have et enkelt stærkt Indtryk, kan man fra Mariager gaa mod Vest, med Hobrovejen. I selve Mariager Landsogn finder man en hel Række, en stor Langdysse, „Kongehøjen“, 50—55 m l., „Dronningehøjen“ ved Volstedlund, med en lille Jættestue, „Jordhøj“ med Jættestue med lang Gang, og endelig kan man finde den for disse Kamre almindelige Grundplan frit for Øje i „Ormehøj“, hvor Dækket mangler, med en særlig Ejendommelighed i det lille Sidekammer. Og Indtrykket

Dyssekammer af sjælden, femsided Form („Romle Stenovn“).

af, at her var et af Indgangsstederne for den nye Kultur, bekræftes, om man gaar sydefter. Mindesmærkerne bliver stedse færre, jo mere man fjerner sig fra Kysten.

I alt Fald i Østjylland har den nye Kultur umiskendeligt Præg af at være udbredt fra Kysten. Det er ikke overalt saaledes. I Midtjylland er der ved 2000 f. Kr. alle Tegn til en Folkebevægelse sydfra nordefter. De faa Stenmindesmærker i Vestjylland og den større Koloni i Sydvest, Holsted-Vorbasse, viser hidtil ikke ret forstaaede Forhold. Men langs Østkysten, fra Kiels Fjord til Fladstrand, er den nye Tid brudt ind søværts.

Uden at rejse det gamle Spørgsmaal om Indvandringer maa der dog her henpeges paa, at den nye Kultur vel synes i Hovedsagen at være kommen samtidig over store Dele af Landet, men dog strøgvis, at den er kommen med grundlæggende nye Kundskaber og, som Stenmindesmærkerne viser det, med nyt Tankeindhold. Det er ganske unaturligt i vort Jordland at rejse Klippegrave. Naar det dog er sket, i saa stor Udstrækning og gennem saa lang Tid, mindst et Par Aartusinder, kan Forklaringen kun ligge i

gammel Skik, i bindende Tradition, arvet fra Lande, hvor Klippegraven hørte naturligt hjemme.

Thi det var jo tillige en svær Opgave at flytte de af Istiden efterladte Sten sammen til Stengrave. Det har været en svær Opgave med lange Stænger og Ruller at flytte de tunge, uhandlelige Stenmasser sammen, afpasse dem efter hinanden og rette dem op. Tit undres man over Stengravnens Beliggenhed, paa Skraaninger, i Lavninger, sjældent paa Toppen. Mon det ikke tit skulde være sket, fordi man har lettet sig Opgaven ved at vælge en Plads, hvor der i Forvejen laa svære Sten? Medens Bronzealderen søgte til Toppene, er det yderlig sjældent at finde en Dysse paa Terrænhøjden, som den prægtige „Trolldkirke“ i Nibeegnen, at se til, naar man først nærmer sig den fra Landevejen, som et flyvende Fartøj.

Ikke være hermed sagt, at ikke Randers Amt skulde besidde Mindesmærker, som kan staa Maal med Landets bedste. Snæbum Jættestuerne i Onsild Herred, to Kamre i samme mægtige Høj med parallelt udløbende lange Gange og Stenhegning, er i sin Helhed et saa storslaaet Anlæg som kun faa i Østdanmark. Og saa er der „Posekjær Stenhus“ ved Knebel, der næppe har sin Mage. Særlig her er der et Forhold til Stede, som ogsaa findes paa andre Punkter om end ikke saa udpræget; et stærkt Sæmmenspil mellem storladen Natur og storladne Mindesmærker finder man ikke mange Steder i Landet som paa Mols. Man kan tage sit Udgangspunkt fra Rønde, maaske besøge i Forbigaaende Dysserne i Kaløskovene, saa begive sig sydpaa, og ad stejle Veje arbejde sig opad mod „Stabelhøje“ og Agri Bavnehøj. Navnlig fra Stabelhøje, saa prægtigt i Landskabet som faa af Bronzealderens Høje, ser man viden ud, til Helgenæs og Ellemandsbjerg i Baggrunden, til Knebel Vig, den der, som gamle Pontoppidan siger, „gør en Cirkel paa næsten halvanden Mils Omkreds,“ med det snævre, men dybe Indløb, den næsten helt aflukkede Bugt, som „Naturen har dannet til en rar og sikker Havn, som kunde tage mod de største Orlogsskibe og næppe har sin Lige i Danmark“. — Og efter en lille, men lønnende Afstikker mod Vest fra Agri (med det „højeste“ \circ : højest liggende Kirkespir i Danmark, som Folk i Agri siger), til en smuk Runddysse, har man Vejen lige for sig, ned ad Bakken i smaa Slyng, til man et godt Stykke nede paa Bakkesiden har Amtets, maaske Landets mærkeligste, i hvert Fald den sværest byggede Runddysse.

„Imellem de mange hedenske Begravelser er én som kaldes Posekier Steenhus, hvor der paa 5 store ligger en meget større

Sten; lidet derfra er sat 20 maadelige Sten og nogle Skridt derfra atter 24 Kæmpesten i en Kreds“, siger Danske Atlas. De 20 Sten er det nu svært at se, halvt jorddækkede som de er, men det kolossale Kammer er der, og de 24 mere end mandshøje Randsten, paa en nær; den tog Bolsmanden, Glæmsel dække hans Navn, i 1860, inden den behjertede Sognepræst Tilemann ved et Magtbud udløste sine Bymænds Harme og fik sat Myndighederne i Gang. — Og atter kan man, idet man ser sig godt for til Siderne (det lønner sig), dreje fra Knebel mod Øst, og med Synet af Vide-rup og Vistoft Høje fæstne hos sig Indtrykket af Bronzealders-

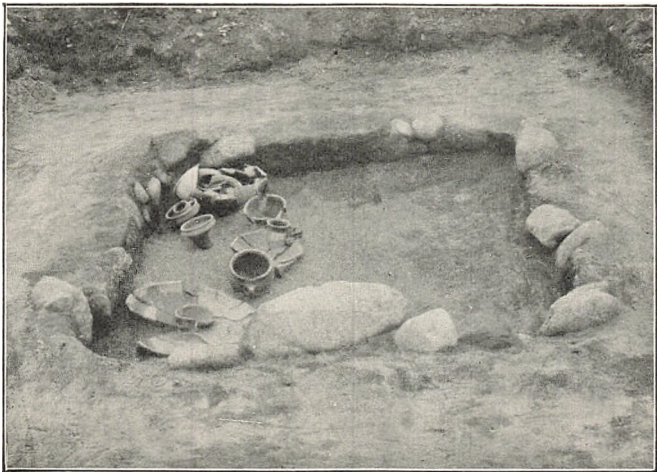

Runddyssen „Posekjær Stenhus“ ved Knebel.
Randstenene mandshøje.

mandens Lyst til at søge til Vejrs frit for Vindene — det, som vor Tid gerne udtrykker sig poetisk om, men selv sjælden gør til Virkelighed; vore Landsbyer, ogsaa de i Randers Amt er gladed ved at ligge lidt i Læ.

Det er en smuk, men endnu uløst Opgave at bringe Grupperingen af Sten- og Bronzealderens Mindesmærker i nærmere Forhold til den Bebyggelse, som tegnes gennem vore ældste Stednavne. Ligeledes vil det være vanskeligt at løse den mere specielle, at særtegne just Randers Amt kulturelt overfor det almindelige østjydske Billede. At et af de 2 ældste Vognhjul, det skiveformede, uden Eger, som ellers kun kendes fra Norditalien, er fundet i Amtet, ved Nimtofte, skyldes nok en Tilfældighed. Snarere har man vistnok henlevet i fredeligt Arbejde, lidt udenfor de Strømninger sydfra, som stundom sendte Dønninger op gennem Jylland. Kun i Hedeliskær Mose ved Skødstrup er fra Folkevandringstiden fremdraget nogle Vaaben m. m., som kunde tyde paa, at en Skare fremmede ogsaa fandt Vej herhen. Tiden forud tyder i hvert Fald paa ubrudt fredeligt Velvære. Just fra dette Amt og den nærmest liggende Del af Aarhus Amt kendes i stor Udstrækning de Gravpladser, hvor Følgegodset er Mad og

Drikke, medens Vaaben er saa at sige ukendte. Langkastrup, Nielstrup, Ryomgaard er enkelte af de mange Pladser, hvor den firsidede Stenramme om Graven under Aabenmark, dog ofte paa Banke, gemmer de 8—10—12 eller endnu flere Lerkar, der engang indeholdt de flydende eller tilberedte Fødevarer, i Krukker, Hankekar, Fade og Skaale, med Kopper og Bægere rede til Brug, medens Kniven ligger ved Kødmanden, kendelig gennem Dyr-

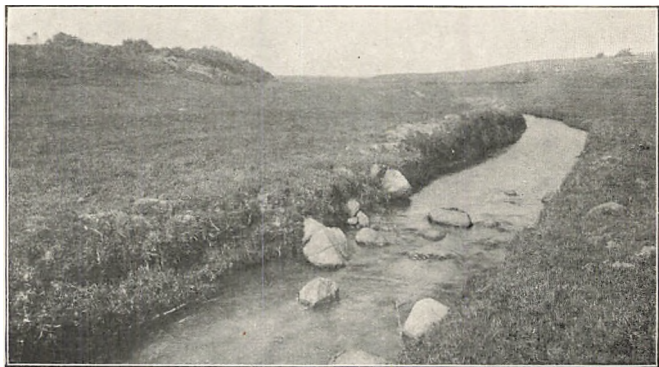
Grav ved Rigtrup, Sdr.hald H. Lerkar; i Forgr. Fød med Skaal — Hankekar — 2 Skaale og mellem dem lille Vase — 2 Bægere, i det ene en Kop; midt i Baggr.: Jernkniv.

benene. Det personlige Udstyr tegner sig sammenlignet hermed næsten ringe: Bøjlenaalen til at sammenholde Dragten er ofte alene om at repræsentere denne, Smykket er oftere en Bronzering end ædelt Metal.

Men i hvert Fald ved Oldtidens Slutning synes Billedet at veksle. Soges i dette Tideskifte et Udtryk for Folkekarakter, giver Runestenene i hvert Fald Glimt af Storbondens Færd. Der er ikke saa faa Runesten fra Randerseggen, men kun faa bevares endnu i Nærheden af deres oprindelige Plads. I Kolind Vaabenus taler Toste, Asveds Smed, om sin Broder, som døde øst paa Mejlby Stenen ved Randers rejstes af Aane efter Sønnen Askel, som „døde med Tore i Øresund“. Den „gærede Drik“, som nok var en Del af Indholdet i Lerkarrene paa de romerske Gravpladser“, har i hvert Fald næppe i det lange Løb gjort Slægten doven.

— Handeststenen, nu i Glenstrup, rejstes af Sønnen over Fader, en saare gæv Høvdingsmand (Thegn). Stenen i Virring Vaabenhus paakalder Thor. Og Tonen klinger helt varmt i Stenen paa Rimsø Kirkegaard: Tore, Enraades Broder, rejste Sten efter sin Moder og sin Søster, den gæve Kvinde; „Døden er for Sønnen den største Ve.“ —

Kun enkelte Træk giver dette. For Fantasien er tit kun altfor stort Raaderum. Dandiget med Dans Høj, hvor Kongen skal være

„Gl. Onsild Bro“.

begravet, (men en saadan findes adskillige andre Steder), og Dans Knøs for Vaabensvenden, i Asfærg, Trevolden i Gassum, Dragsmuren ved Helgenæs *kan* være, og *er* vel sagtens, Minder om krigerske Begivenheder. Der vides intet paalideligt om dem. Fantasi og Folketro leger med dem. Men der findes dog ogsaa Punkter, hvor Fantasi og Virkelighed stærkere nærmer sig hinanden. Vil man søge et saadant, kan man gaa til gamle Onsild Bro, et Par Km. fra Hobro. At dette er et gammelt Færdselspunkt af Betydning, er ikke tvivlsomt. Fra Nord som sydfra fører Hulvej ved Hulvej ned mod Aadalen. Den store Højgruppe paa Lokes Hede strækker sig tæt ned mod Brinken, hvor Hulvejene skærer sig ned. Og endnu følges i Engbunden den buede, stenkantede Vejbane, ligesom Sten i Aalejet tydeligt viser, hvor Overgangsstedet var. Hele Situationen tyder paa, at det er en ældgammel Færdselsvej. Og den „Onsild Bro“, som 1490 lige var sat i Stand, kan meget vel være paa samme Sted som den, ved hvilken Erik Emune 1132 havde Strid med Kong Niels. Kongen slog ham „ved Onsild Bro“ og havde nær fanget ham. Af de to

Mænd, som holdt Broen, til Erik slap bort, var den ene Harald Kesias Søn Bjørn Jernside; den anden hed Agge Christensøn. Men denne Agge havde en Søn Sven, som siden skrev den første Danmarks Krønike.

„Troldkirken“ ved Sønderholm, ved Nibe. Mandshøje Randsten.
I Midten Kamret.

STEDNAVNE I RANDERS-EGNEN

Af SVEND AAKJÆR

VORE Stednavne er en vigtig Kilde til Forstaaelsen af hvorledes vort Land blev bebygget i den nærmeste Fortid. Blot er Stednavneforskningen endnu saa ung, at det Overblik der kan vindes ad denne Vej nødvendigvis maa gives med den beskedne Indrømmelse i Baggrunden, at vi paa vigtige Punkter, især Tidsfæstelsen af de mest udbredte Navnetyper, staar midt i Arbejdet paa en Løsning, saaledes at hvad der kan gives nu maa bære et uafklaret og famlende Præg, og under Forskningens senere Fremgang kan man vente at flere Linjer kan blive ændret i det Rids af Egnens Bebyggelseshistorie, som her forsøgsvis skal gives paa Grundlag af dens vigtigste Stednavne.

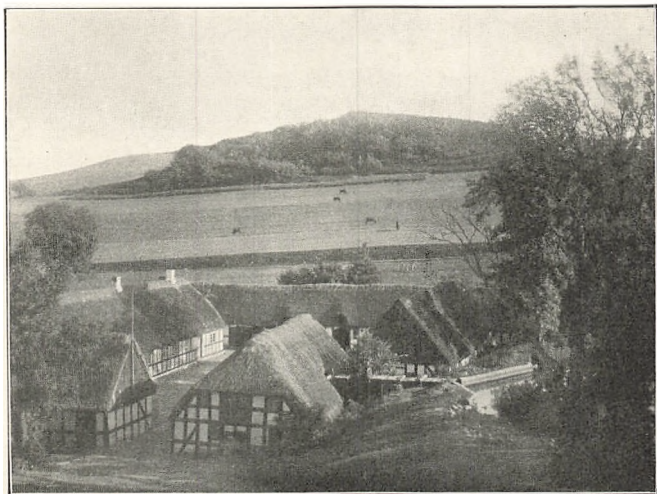
Det synes at være en Kendsgerning, at Hovedparten af de ældste Bostedsnavne i Norden ikke gaar længere tilbage end nogle faa Aarhundreder før Kristi Fødsel, altsaa paa ingen Maade længere end Jernalderen. De Forsøg der hidtil har været gjort paa at føre visse Stednavnetyper tilbage til Bronze- og Stenalder, har endnu ikke kunnet vinde Tiltro i videre Krese.

Denne Kendsgerning er i sig selv nok værd at lægge Mærke til, og den kunde let føre til den Fristelse at antage at der, skønt Arkæologien viser ret jævne Overgange i den materielle Kultur imellem Bronze- og Jernalder, alligevel kunde være sket et Sprogskifte i Norden, hvorved germansk Sprog vandt Indpas, som et Overklasse-Sprog, paa Bekostning af et ukendt før-germansk Folkesprog — en Fristelse som vi dog vil modstaa, for ikke at fortabe os i Taager hvor vi intet veed og næppe heller faar noget at vide foreløbig.

Vi nøjes med at iagttage, at her i Norden, som i de øvrige germanske Lande, er Stednavne med Endelsen *-ing* og *-heim* (nu: *-um*) de første der gives, hvor Germaner sætter deres Fod. Er der Forskel i Tid paa disse to ægte germanske Navnetyper, da er *-ing* snarest den ældste, fra Tiden omkring Kristi Fødsel eller ældre, og *-um* noget yngre, fra de første Aarhun-

dreder af vor Tidsregning. Er der Forskel i Art, da er -ing snarest Frimands-Ætters Ejerlag og Bosteder, og -um en Stormands Hovedgaard med underliggende ufrige Bønder, den første Begyndelse til en Godsdrift.

Udbredelsen af -ing er meget forskellig, og selv om det vel er Reglen at denne Navnetype er knyttet til store, anseelige Byer med et vidtstrakt Jordtilliggende, saa findes der dog ikke faa Eksempler paa at den kan have betegnet Enkeltgaarde: *Frelling*

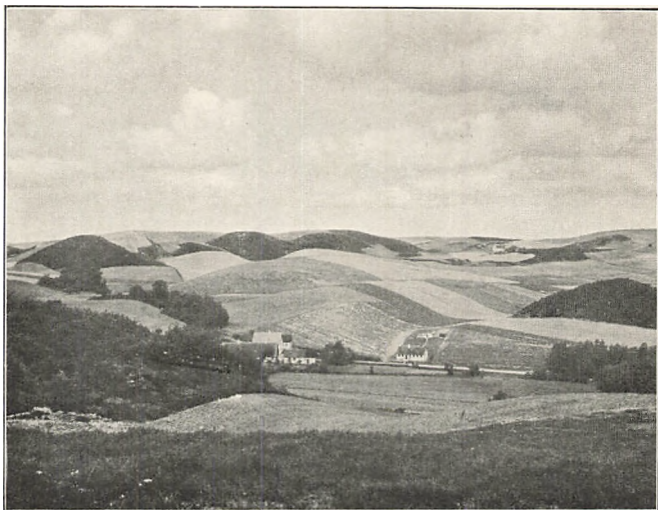
Femmøller. Mols. (fot. Klötzl.)

i Ebdrup, S. Dyrs H.; *Slemming* i N. Dyrs H.; *Velling* i Udby-nedre, Gerlev H.; *Svalling* i Astærg, N. Hald. H.; *Gjessing Gaard*; *Ening*, nu *Enegaard* i Rosmos, S. Dyrs H. Af de gamle „Inger“ findes en Række ude langs Kysten: *Sødring* paa Holmen i Randersfjordens Munding; *Hevring* paa Rovsø, oprindeligt en virkelig Ø; *Tørring*, *Gjessing Gaard*, *Støvring* og *Gimming* ned langs Nordsiden af Randersfjord, helt ind til Randers (Randrus el. Randaros „Aaen Rands Munding“); *Kolind* (udt. kooleng); *Slemming* ved Kolind Sø, og *Ening* (Enegaard) mellem Rosmos og Hoed; *Skering* ved Kysten i Ø. Lisbjærg H.

I Onsild H. og paa Mols mangler Ing ganske, men derimod er de særdeles talrige i S. Hald H., hvor de gaar ind i Landet og næsten behersker Egnen, der altsaa maa have været ret velbebygget i „Ingtid“: *Hørning*, *Virring*, *Favsing* (ældre Faxingh), *Avning*, *Gesing*, *Skørring*, *Esking* i Esserbæk (ældre

Eskingbec ; smlgn. muligvis Glenstrup, N. Hald H., ældre Gle-chingstorp), og maaske ogsaa *Mygind* (ligesom Kolind). Tvivl-som er vel det forsvundne *Fieling Have* (Gesing S.), og Ø. og V. *Alling*, der aabenbart er *Alende* „Aa-Lænde“. I Galten H. ligger *Vissing*, *Halling*, *Selling* og det tvivlsomme *Hinge*.

Der kan næppe være Tvivl om at langt den største Del af vore -um-Navne er gamle „Heim“ (ligesom Smørhem, Korn-hæm, Krækhøm, nu Smørum, Kornum og Kregome), og at de

Molsbakker. (fot. Klötzl.)

som ovenfor nævnt var Stormænds Gaarde (Hovgaarde). Hermed stemmer det godt, at saa mange af dem ligger ved vigtige Vad og Broer, saaledes som man til alle Tider har lagt Værn ved Vad. Undertiden ligger her endnu Hovedgaard i historisk Tid, undertiden melder kun den Vandmølle som til sin Tid blev bygget ved Gaarden om at her boede Stormænd. Ved *Fyrkat Mølle* i N. Onsild er der Voldsted; ved *Ejstrup Mølle* i As-færg rejste Stormanden Torger Tokessøn en Runesten efter Mule sin Broder; ved Hgd. *Friisenvold*, det ældre *Tordrup*, ligger *Værum Mølle* o. s. v.

Saaledes ligger *Hvornum*, *Brøndum* og *Snæbum* vestligst i Onsild H., og mod Øst de to -um (Høhem og Sæhem?), *Hem* ved Kærby Bro, *Sem* ved Hovskov Bro. Saaledes ogsaa *Haslum* og *Værum* i Galten H., *Ørum* i N. Dyrs H., *Ryum Gaard* i S.

Hald H. Det var dog ikke at vente, at alle disse gamle Storgaarde skulde ligge just ved Vad; det har vel til alle Tider kun været en Del af Landets Hovedgaarde som var Værneborge; ved *Gassum* var det maaske den gamle Vold „Trevolden“, der skulde værnes, men andre Steder synes der kun at være Tale om almindelige Hovgaarde. Flest af disse -um findes i Onsild H (5), der jo ogsaa ganske manglede Inger, og i Galten H. (ogsaa 5), der tillige har 3—4 Inger. S. Dyrs H., Mols og Rovsø mangler ganske -um, da *Borum Kær* i Stabrand vel er tvivlsomt, og *Boeslum* paa Mols snarest er et *Boesholm*. Heller ikke de to Lisbjærg Herreder har Navne af denne Type. Tvivlsomt er maaske ogsaa *Stangerum* i Gerlev H., der kan være af den i Nordsjælland og Sverrig kendte Type -rum, som muligvis er yngre end -heim.

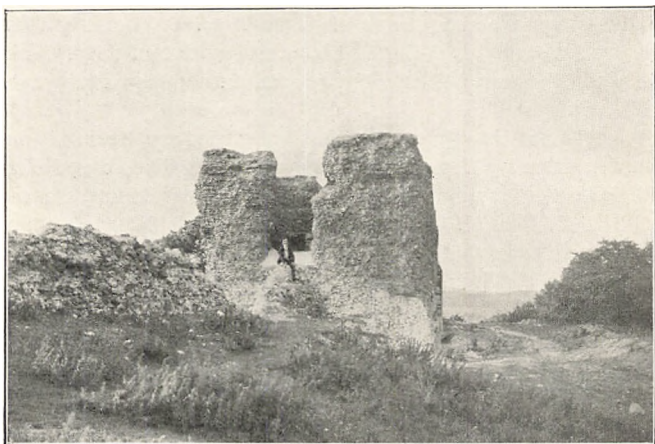
Af og til er der gjort Jernaldersfund ved disse Byer: Ryumgaard (romersk J.), Hovskov Bro ved Sem, Stokkebro ved Gerild (ældre J.), hvor vi har Gaardene *Rorum* og *Barum*, Stenvad i Ørum, N. Dyrs H. Dette kunde tyde paa at Heim var beboet af Stormænd i denne Tid, ligesom den forsvundne *Husum Gaard* i Glenstrup (af *Hus* „Kongsgaard“ ?) kunde tyde paa, at -um er Storgaard.

Fra Heim-Tid er formodentlig ogsaa Typen *Tun*: *Ramten* (Ramptun), *Galten*, *Søften* (Suchten, Søvstum) o. lign., sikkert ogsaa Navne paa Storgaarde (egtl. af *Tun* „Gærde; Gaardsplads“). Ligeledes den paa Øerne saa talrige Type *Løse*, formodentlig Betegnelse for Græsgange el. „Sætere“, her paa Egnen f. Eks. *Hvalløse* i *Galten H.*, og muligvis *Skindløse* Gaard i Stovby, N. Hald H. En meget gammel Type er ogsaa det dunkle -ræth i *Skader* (Skathrith), der kendes fra andre jyske Navne (Funder, Odder, Beder, Skaber Mølle og Lover Syssel); maaske hører ogsaa *Lemmer* (Limbærd), *Dolmer* (Dylmer) og *Nolder* Gaard i Gjerrild til denne Gruppe.

En særlig interessant Navnetype, som antagelig tilhører ældre Folkevandringstid, er *Sted*, der saa godt som altid har gamle Høvdingenavne til Forled. Det har tidligere været antaget, at Typen skulde tilhøre Vikingetid, men dette kan næppe fastholdes for Danmark, hvis man tør fæste Lid til, at Medlemmer af sjællandske Kongeslægter før Skjoldungerne, *Sigar*, *Alver* og *Hake* har givet Navn til Byerne Sigersted, Alsted og Hagedsted. I Virkeligheden tyder ogsaa de fleste -sted-Byers Beliggenhed paa, at de er gamle Høvdingesæder, med underliggende ufrie Bondeby, hver i sin Egn, og det synes som om disse gamle Høvdingedømmer ret ofte er faldet sammen med de senere op-

staaede Herreder. Onsild Herred har *Fjelsted*, hvor et Voldsted minder om gammelt Stormandssæde; Gerlev H. har *Knejsted*; N. Hald H. har *Handest* og *Kovsted*; Støvring H. har *Helsted* og *Raasted* (Rolsted); Røvsø har *Ørsted*; Galten H. har *Ølst* (ældre Ølstæth); S. Hald H. har *Hansted Gaard* (Gesing S.); de to Lisbjerg Herreder har *Ølsted* og *Elsted*; N. Dyrs H. har *Sivested* og S. Dyrs H. *Hyldested* (ældre Hildæstath).

Efter denne ældre Høvdingetid — man kunde kalde den *Siklingetid*, efter Sigars Kongeæt, Siklingerne — fulgte en helt

Kalø Slotsruin. (fot. Klötzl.)

ny Tid, *Skjoldungetiden*, hvor vor Sagnhistorie melder om et myndigt og vidtstrakt Kongedømme, og hvor for første Gang Navnene Daner og Jyder dukker op i de sydlige Folks Litteratur. Den frankiske Biskop og Krønikeskriver, *Gregor af Tours*, fortæller at den danske Konge Hagleik er falden paa et Krigstog imod Frankerne (c. 525), og den samtidige Digter i Frankrig, *Venantius Fortunatus*, priser den frankiske Hærfører Wulf, fordi han har besejret Daner og Sakser ved „Bordaa“ og „Laugona“. Danmark er blevet et Rige, der har en „Udenrigspolitik“, Kamp imod Frankerne, i Forbund med Sakser og Thüringer. Thüringen bukker under 531, Sakserne bliver med Grusomhed underkuet af Karl den Store, men Danerne holdt sig frie bag Gudfreds Vold, Danevirke.

Fra denne Skjoldungetid stammer sikkert Navnene paa *Lev* baade her og i Thüringen, næsten altid med et Høvdingenavn i Forleddet, og sagtens Betegnelse for „Gods der er overladt en

Stormand til Arv og Eje“, en Slags Embedsgods, man kunde fristes til at sige „Lensgods“ .

Fra Folkevandringstidens Slutning stammer formodentlig ogsaa Landets Deling i Herreder. Der kan ikke være Tvivl om, at Ordet *Herred* (ældre hari-raithio), et „Hær-Red“, vidner om at vi har en gammel militær Inddeling for os. I Folkevandringstidens sydtyske Love betegner et *herireit*, et „Hær-Red“, en Skare paa 42 Mand (i England var „en Hær“ 36 Mand), og det er sikkert mere end et Tilfælde, naar Tallet paa Kronens gamle Selvejer- og Skattebønder i saa mange jyske Herreder endnu før Klementsfejden var 42. Der er uden Tvivl en vis Forbindelse mellem Herredet og Ledingen, og naar de gamle Langskibe baade efter Eriks sjællandske Lov og efter norske og svenske Love skulde kunne rumme 40 Roere, der hver havde sit Rum paa Skibet, sin „Havne“, foruden Styrismand og Rorgænger, saa vil det vel sige at de skulde rumme et „Hær-Red“ paa 42. En af vore ældre middelalderlige Forordninger fastsætter, at et *Skiben* („et Distrikt“ eller Lægd til Udredelse af Leding) skulde være 42 *Havne*, en Bestemmelse, der synes at have været gældende ogsaa i Valdemar Sejrs Tid, og i den Tid da det norske Landskab Viken var dansk Lydland (9.—10. Aarh.), hvor et *Skib-Rede* var 42 „Lider“ (svarende til Danmarks Skiben og Havne). Det store Lisbjerg Herred var i Middelalderen delt i *Kongens* og *Bispens Skiben*, som senere blev til Vester og Øster Lisbjerg Herred.

Som Herredet var det mindre Omraade med sit eget Styre, sit eget Ting og sin særlige Hovedhelligdom, var *Syslet* (Syssel betyder som det tyske *Amt*, det romerske *provincia* egl. „Embede“) det større Omraade, bestaaende af flere Herreder under een høj kongelig Embedsmand, der residerede nær ved Syslets Tingsted, og hvis Navn, efter Udbredelsen af den Art Stednavne maaske tør antages i den første Lev-Tid at have været *Aar* („Kongens Aarmand“ i Norge) eller — maaske i lidt senere Tid — *Jarl*.

Egnen her var delt mellem to Sysler, Ommer (ældre Omungær) Syssel med Gerlev, Onsild, N. Hald, Støvring, Middelsom, Sønderlyng og Nørlyng Herreder, og *Aabo Syssel* el. *Opsyssel* med S. Hald og Galten H., Øen Røvsø, de to Dyrs Herreder med Mols (Mulnæs) og Helgenæs, Lisbjerg Tvillingherred, de smaa og tæt bebyggede Herreder omkring Aarhus (Aaros „Aaens Munding“), Sabro, Framlev og Hasle, desuden Hovlbjærg, Gern, Hjælmslev og Ning Herreder, samt Endelave og Samsø.

Kærnen i Ommer Syssel synes — efter sproglige Forhold at dømme — at have ligget i Onsild Herred, nærmest Egnen Syd

for Mariager, mellem Onsild og Falslev. I ikke faa Tilfælde findes en betydelig Odinsheiligdom, ligesom her i S. Onsild (Odins-hilde) med Odinshøj, nær ved Syslets Kærne, saaledes Vonsild ved Aars i Himmer Syssel (ældre Arsogh, Aars Høj, af Aar „Sysselmand“ ?), Oddense (Odins Vi) med Jelsbjerg (Jarlsbjærg) nær Vium i Salling Syssel o. fl. Den tidligere Kirkeby Hov med den mægtige Hov Høj, og med Kongehøj ved et gammelt Voldsted (og Vandmølle!), med Helligkilden ved Himmelkold, tyder

— | Panorama ved Vosnæsgaard. (fot. Klötzl.)

paa et hedensk Hov (Gudehus); det gamle Høvdingesæde *Fjeldet* (med et Voldsted) og det nye, *Falslev* (paa et Sted hvor forhistoriske Fund af etruskiske Broncekar tyder paa livligt Handels-samkvem) — disse Navne kunde alle vidne om Egnens Betydning til forskellige Tider.

Aabo Syssel, og i særlig Grad Dyrs og Mols, er præget sprogligt af den livlige Forbindelse med Sjælland (over Samsø), og de fire Lev Nord for Kolind Sø, *Enslev* — *Hammelev* og *Veggerslev* — *Emmelev*, samt det femte Syd for, *Allelev*, og det gamle *Sivested* i Søens Bund, tyder alle paa denne Egn's Vigtighed, der maaske hænger sammen med at den jyske Ledingsflaade — efter flere Vidnesbyrd fra ældre Middelalder — samledes i Dyrsaaens Munding ved Grenaa (eglt. Grindhøj), ligesom den sjællandske i det overfor liggende Hærvig ved Kalundborg.

Den egentlige Kærne i Aabo Syssel skal dog vist, efter sproglige Kendsgerninger, snarest søges inde bag Aarhusbugten, hvor

der ogsaa er sjældent tæt med Lev, med et enkelt *Aarslev* (Aar „Sysselmand“ ?), centralt beliggende i en Kres af de omliggende Herredsbyer, Hasle, Sabro, Framlev, Ormslev (Ning H.), i sidstnævnte Sogn findes da ogsaa den By *Aabo*, som efter nogles Mening skal have givet Syslet Navn, og den forsvundne Gaard *Jarlsborg* (1682 Marknavn) i Enslev, Kolt S. minder vel om Jarlens Sæde.

Paa Skellet mellem S. Hald og Galten Herreder findes et andet *Aarslev*, hvis Omraade rækker helt op imod S. Hald Herreds gamle Midtpunkt ved *Hald Sø* (Halle Sø 1424). Øst for Søen, i Krogsager, Hørning S. laa Herredets Tingsted, og Egnen her ved Virring, Lang-Kastrup og Ammelhede er temmelig rig paa Fund fra romersk Jernalder. Sakse meddeler Sagn om Kampe mellem jyske Konger paa Ammelhede, der skal have Navn efter Kong Amled (?).

I *Gerlev H.* er selve Levbyen blevet Herredsby, den møder i Følge med *Enslev* og *Ø. Tørslev*, og er lagt ikke langt fra Egnens gamle Høvdingesæde, *Knejsted*. N. Hald H. har sit eneste Lev, *V. Tørslev* ved Glenstrup Sø, og denne Egn synes at være et gammelt Knudepunkt i Herredet. Det er allerede nævnt at Glenstrup muligvis indeholder Minde om en gammel Ingby (Glechings-torp), at Kongsgaarden Husum laa ved Søen, og at Stedbyen Handest findes i Sognet. Her laa ogsaa *Norre Kloster*, hvis Navn maaske minder om en Helligdom for den dunkle Guddom *Nore*, idet Navnet *Norre* kan være ældre *Norehøj*, ligesom det forsvundne Tingsted *Norre* i Sallings Norghe Herred, nær ved Hgd. *Norregaard* og *Vigen Norre Vejle* (nu *Nørgaard*, *Nørre Herred*, *Nørrevejle*). Et vigtigt Knudepunkt var ogsaa Herredsbyen *Lisbjærg*, der ikke ved selve sit Navn røber noget om sin Alder. Men betragter man dens Beliggenhed mellem to gamle Stedbyer og et Lev, *Ølsted*, *Elsted* og *Elev*, saa faar man et Indtryk af dens Betydelighed, og en Formodning om dens Ælde, der ogsaa bestyrkes ved de rige Gravfund ved *Lisbjærg* og *Elev*. Herredets andet Lev, *Ellev* ligger ved det gamle kongelige Birk *Torsager*, hvis Navn vel minder om Dyrkelsen af *Guden Tor*, og hvor der ogsaa er gjort rige Jernalderfund. Imellem Herredsbyen *Støvring* og *Gimming* ligger *Støvring Herreds* eneste Lev, *Harrislev*, ved Galten ligger *Erslev* o. s. v.

Før vi forlader denne ældre Periode skal vi lige nævne, at denne Egn ogsaa er rig paa Byer af den gamle Type *-høj* (*Grenaa*, *Villersø*, *Homaa*, *Egaa*, *Rimsø* o. fl.), ofte med Høvdingenavne til Forled, og sikkert Betegnelser for Stormandssæder, beslægtet med Lev og Sted.

I Efter-Levtid (c. 600—800) skabtes sandsynligvis *Typerne Tofte og By*, der fortsatte ind i Vikingetid (Angel, England især), men i denne senere Tid med Personnavn til Forled. Ogsaa disse Bosteder var sikkert fra først af i Stormænds Eje, men er vel snarest Betegnelser for Avls- og Ladegaarde. Nu kommer ogsaa Mols med i Bebyggelsen (Æbeltoft, Vistoft, Draaby, Esby, Ørby). Dyr-Herrederne har heller ikke saa faa af disse Typer, men i

Hulvej i Molsbakker. (fot. Klötzl.)

Onsild og Galten H. er der ingen, og i Lisbjærg Herrederne og paa Rovsø er der kun eet (Mejlby, Udby).

Først i den følgende Torptid fra Vikingetid til ind i Middelalderen tager Landets Opdyrkning dog rigtig Fart med *Torp*, *Bølle* og *Rød* (Personnavne almindeligst i Forleddet). Man har sikkert hidtil i alt for høj Grad tænkt sig disse Nybyggere i de moderne Hedehusmænds Lignelse, man maa snarest tænke sig, at det er Kongen og Stormændene, der sender en Flok af ufrie Bønder under en *Brydes* (Forvalters) Ledelse ud i Skov og Udmark paa en Gaard for derfra at tage nyt Land under Plov. Der findes dog ikke faa Hovedgaarde blandt vore Torper, og Navne som Biskopstorp (Bistrup), Kongstrup og Brydetorp (Bryrup, Brøderup o. lign.) tyder dog ogsaa snarest paa at Torperne havde Stormænd til Ejere, ligesom de Runestene, der er rejst ved en Del af dem, fortæller om det samme. Dog er der vel nok enkelte Bondetorper imellem dem.

I N. Hald, Støvring, Ænsild og Gerlev Herreder var der kun Plads til godt en halv Snes Torper i hvert Herred, N. Dyrs fik godt en Snes, S. Dyrs, Galten, Lisbjærg og S. Hald over 30 hver, og det lille Mols c. 15.

Efter at Torp-Bevægelsen var ebbet ud henimod 1200, og Landet (ogsaa en Del af Torperne) havde faaet *Kirker*, havde Bebyggelsen taget sin faste Form. Hvad der skete mellem 1300 og 1800, var — om ikke ligefrem Tilbagegang — saa dog i alt væsentligt Stilstand, en Stilstand som først blev brudt ved *Udskiftningen* og *Udflytningen* omkring Aar 1800, hvorved den nye Bebyggelse igen tog et Opsving, hvis Kraft endnu er ganske usvækket i vor Tid, *Udstykningstiden*.

Kalø Ruin.

VOLDSTEDER OG HERREGAARDE

Af K. ULDALL

SØGER man i Randersegnen Minder fra vor Middelalder — og vil have Syn for Sagn —, da er det her som overalt Kirkerne der tæller. Klostre, Borge og Herregaarde er haardest ramt af Tidens Tand. I hele Randers Amt findes nu et halvt Hundrede store Herregaarde, men i Tiden før ca. 1600 nævnes her ikke mindre end 123 adelsbeboede Sædegaarde. Størstedelen er forlængst gaet over i Bondeejje. Men det er intet Særsyn. Overalt har de smaa Adelsgaarde manglet Livskraft. Det er de store der er vokset, ofte paa Bekostning af de smaa eller af Bondens Jord. Næppe har den lille Adelsgaard skilt sig stærkt fra den større Bondegård. Dens Bygning har været Bindingsværk, dens Marker 50—100 Tdr. Land. Den har kunnet forsvinde uden at efterlade sig Spor i Egnen. Anderledes med de vigtigere, oftest befæstede Storgaarde. Deres Antal er, bortset fra Flytninger og Forskydninger, nogenlunde konstant. Der kan paavises ca. 50 middelalderlige Borgpladser i Amtet, omend de ikke altid knytter sig til de nu bestaaende, halvthundrede Herregaarde. I mange Tilfælde er det velbevarede Voldsteder. Øst for Randers, ved Albæk, ligger Resterne af de Volde, der har skærmet Bispeborgen Østrup. Længere nordpaa, Nord for Dyrby, ses i Engdraget ved Kastbjerg Aa en lille Høj, delvis omgivet af en lav Fodvold. Det er „Ulholm Slot“, typisk for en Række Voldsteder, hvis Bygninger

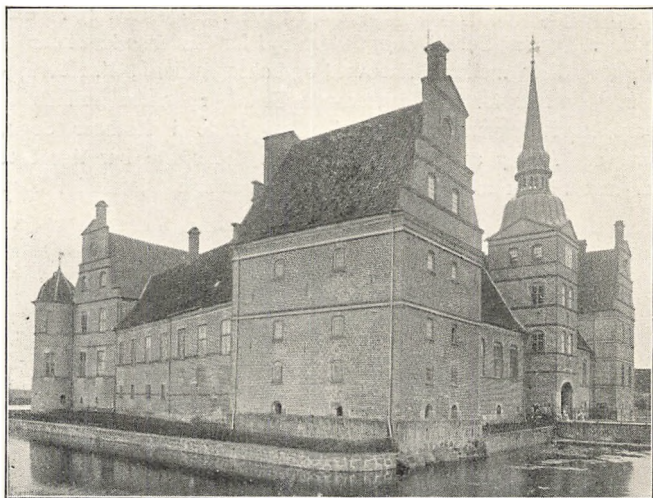
af Træ eller Bindingsværk har maattet ligge højt for at modstaa Fjendens Krigsmaskiner. Vestligere, mellem Glenstrup og dens Sø, er der et Voldsted. Ligeledes sydligere ved Kovsted og i Vestenden af Fussing Sø. Af Borgpladser Syd for Gudenaa kan nævnes „Tordrup Slot“ mellem Frisenvold og Laksegaarden, „Gl. Hevringholm“ sydvest for den nuværende Gaard, og andre ved Brusgaard, Ovstrupgaard, Mejlgaard, Skovgaarde i Nørager Sogn, Skærvad, Attrup og Obdrupgaard. Paa det sidste har ligget et Forværk til det af Valdemar Atterdag ødelagte Bjørnholm Slot.

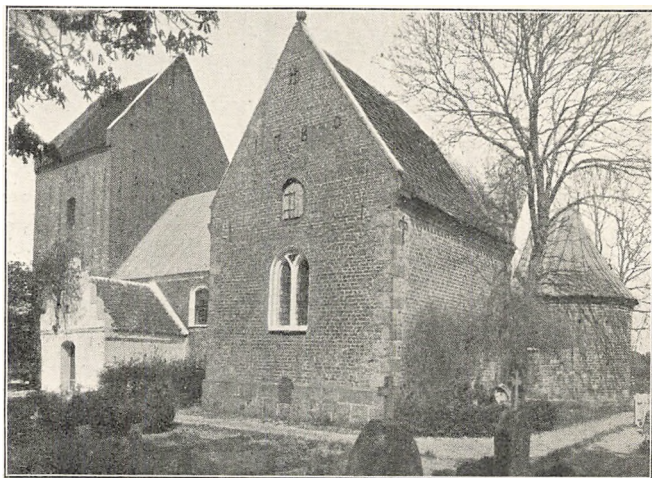
Skern Kirke (Middelsom Herred).

Paa Mols er der Voldstedet af Kongsgaard paa Helnæs, og det hedder sig, omend næppe med Rette, at Stendiget „Dragsmuren“, som afskærer Halvøen, er rejst til Forsvar. Ved Isgaard, Bispestolens gamle Borg, ved Bogensholm og sydøstligst paa Æbeltothavøen ses andre Voldsteder, hvoraf det sidste bærer Navnet „Ranes Ladegaard“ og ligger ved Strandbredden overfor Hjelm.

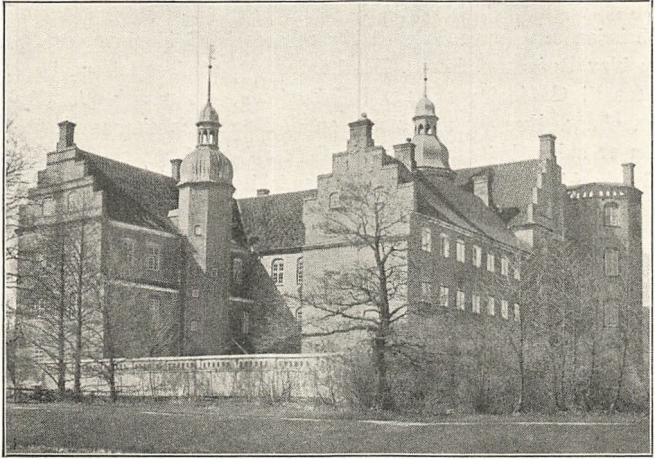
Og der er Voldstedet af Marsk Stigs Borg paa Hjelm, kendt af hvert Barn men sét af faa. Nu lyser Fyret hver Nat fra Toppen af den Borgbanke, hvorfra Kongemorderen truede Danmarks Kyster, og hvor han 1293 endte sit omtumlede Liv. Borgen blev ødelagt 1306, da Erik Menved fik den indtaget. — Ved denne Tid dukker en ny, nu velkendt Borg frem, Kalø, dennegang en Kongeborg, rejst mod de oprørske Jyder. 1313 tvang Kong Erik dem selv til at arbejde derpaa. Syv Aar senere søgte Stormændene at skaffe sig af med denne Støttepille for Kongens Magt, og Chri-

Rosenholm.

Marie Magdalene Kirke (Sønderhald Herred).

Gammel Estrup.

Skafogaard.

stoffer den Anden maatte i sin Haandfæstning love Borgens Sløjfning. Men Kalø stod eller genopstod og vedblev Middelalderen igennem at spille sin Rolle som et af Landets Hovedslotte. 1670, da Slottet forlængst havde tabt Betydning som Fæstning, skænkede Christian den Femte Kalø til Ulrik Frederik Gyldenløve, og først nu blev Borgen nedrevet. Det hedder sig, at Materialerne benyttes til Gyldenløves Palæ i København, det nuværende Charlottenborg. Kun Ruinen staar, en af Danmarks skønneste. Borgen er anlagt højt paa den lille Ø, omgivet af den smukke Kalø Vig. Forbi en lille Befæstning i Landsiden gaar den gamle, stensatte Vej ud til Ruinen ad en smal Dæmning. En Grav med Rester af Mur og Vold bagved skærer tværs over Øen og i Ly deraf, lige i Strandbrinken ligger Hovedborgen, atter omgivet af Grave og Volde paa Landsiderne. Ringmuren, der i Firkant har omsluttet Slottet, er meget ødelagt, men Grundplanen kan dog følges, og indenfor Muren domineres Ruinen af det imponerende firkantede Taarn, som har været Kaløs Kærne.

Sjældnere end Ruiner og Voldsteder er de jyske „Diger“, ret lave Langvolde til Værn for en Landsdel eller til Vejspærring. I Randersegnen er der to. „Dandiget“ i Asfærg Sogn, tæt ved Randers-Hobrovejen, afskærer i over en Kilometers Længde Landet inden for en stor Bue, som Kastbæk danner. Bag Diget har Tusinder af Egnens Folk i Ufredstid kunnet søge Værn. „Trevolden“, i Nabsognet Øst derfor, er kun delvis bevaret. Den tredobbelte Vold har været 1 Kilometer lang, med Grave imellem og foran Voldene i Øst, og den har spærret en Passage mellem ufarbart Terræn. Man antager, at slige lave Volde stammer fra seneste Oldtid eller tidlig Middelalder, og det er ikke urimeligt at henhøre den til de Begivenheder, der gik forud for Slaget paa Grate Hede. Netop i Randers-Viborg-Eggen stod dengang flere Slag.

Gaar vi fra Ruiner og Jordvolde over til Herregaardsbygninger, finder vi ikke en eneste middelalderlig bevaret. Des bedre er Renæssancetiden repræsenteret. Aarhundredet efter Reformationen er Herregaardenes Glansperiode. Jordværdien steg, Kirkens Gods kom gennem Kronen i Adelens Eje, Fæsterne samledes omkring Hovedgaardene og disses Marker udvidedes. De store, velbyggede Renæssancebygninger, der særlig pryder Fyn og Randersegnen, vidner om denne Godtid. Ældst, fra Aarene omkring 1550, er Overgaard, der ligesom Gl. Estrup endnu er stærkt præget af Gotikken. 1559 paabegyndtes Opførelsen af Rosenholm, 1580 lagdes Grunden til Skafføgaard og omtrent fra samme Tid stammer Løvenholm og Rugaard, medens Katholm byggedes om-

Interiør fra Clausholm.

kring 1590, Benzon en halv Snes Aar senere. Støvringgaard bærer Aarstallet 1622, noget yngre — og enklere — er Ryomgaard og Trudsholm. Disse stadselige og velbevarede Herregaarde med de svære, røde Mure, deres velovervejede arkitektoniske Inddeling og den rige Afveksling, Taarnene og de svungne eller aftrappede Gavle fremtvinger, hører til vore smukkeste Mindesmærker af dansk Bygningskunst.

Egnens Herregaarde fra senere Tid gør sig mindre bemærkede. Dog er Clausholm vel nok vor mærkeligste Herregaardsbygning fra Tiden omkring 1700. Den er opført 1699 af Grev Conrad Revent-

low, men udvidedes og forskønnedes senere for at tjene hans Datter Dronning Anna Sofia til Bolig. Særlig Beundring vækker Slotets smukke Interiører med de sjældne Stuklofter og de gamle, malede Paneler. Nævnes bør ogsaa Gjessinggaard, opført 1747 som Forløber for Landets faa Rokokobygninger.

Kvinde fra Randersegnen. Original i Randers Museum.

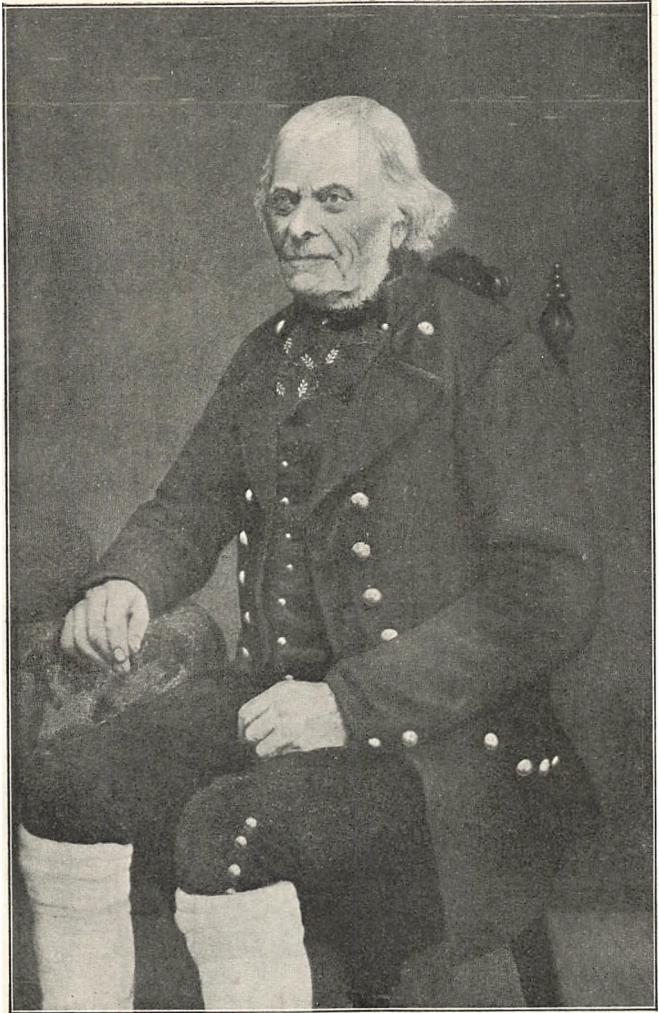
LIDT OM DRAGTER FRA RANDERS-EGNEN

Af ELNA MYGDAL

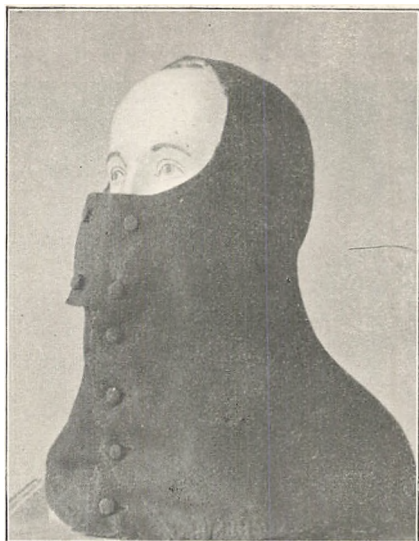
SER man paa Fotografier af gamle Bønder fra Randersegnen, finder man Mændene i solide stadselige, blaa Vadmels Frakker, med store hvælvede eller toppede, „klare“ (d. v. s. blanke) Knapper, der sidder i to Rækker, 16 i hvert Forstykke, ned foran og drejende i en stor Bue ned under de rektangulære Lom-

meklapper paa hver Side helt over mod Frakkens Ryg. Vesten har ligeledes to Rækker toppede klare Knapper, som dog er betydelig mindre end Frakkens. De yngste Veste var ensfarvede, men endnu i 3die Fjerdedel af det 19de Aarhundrede brugte man tværstribede, undertiden ogsaa langstribede, Veste, hovedsagelig i røde Farver. Om Halsen var et firkantet Tørklæde, lagt i Trekant og sammenviklet. Farven kunde variere. Til Dragten hørte Knæbukser af Klæde — Dansk Folkemuseum ejer et Par sorte, der ved Knæene har højrode Knaphuller — eller af sortbrunt Manchesterfløj. De var lukkede med bred Klap foran og havde 4 à 5 klare Knapper, flade, toppede eller rosetgraverede, ved hvert Knæ, hvor der desuden var en Rem til at spænde med et til Knapperne svarende Metalspænde. Strømperne var hvide, uldne og hjemmestrikkede, med en smal Bort ved Knæet og Svikler, der er en ved Anklerne mønstret, lodret opadgaaende Stribe, c. 10 Ctm lang, foroven afsluttende med en Spidsrude. Hertil brugtes Sko. Med sine Knæbukser og hvide Strømper var Manden fra Randersegnen som de fleste andre Bondemænd i Landet i første Halvdel af Aarhundredet paavirket af Moden fra det 18de Aarhundredes Kavalerer med deres Knæbukser, Culotte, og deres hvide Silkestrømper, som først forsvandt under den franske Revolution, hvor et Parti fik Tilnavnet Sans-culottes, der ordret betød: uden Knæbukser. Minder Randersegnens Mand med sine hvide Strømper om det 18de Aarhundrede, saa gør de lange Støvler, som han ogsaa brugte, det ikke mindre. Det er Rytterstøvlerne fra det 18de Aarhundredes Slutning, som gaar igen med sit Overlæder, der i en Spids gaar op over Vristen og lidt op ad Støvleskaftet, som er skaaret i eet Stykke og har Søm bagpaa. Skaftet er stift, gaar op over Knæet, og har bag dette, for at tillade Bøjning af Benet en Udskæring, der er formet omtrent som et Hjærte med Spidsen vendt opad og Sidelinierne glidende over i Støvlens Overkant. Til Dragten brugtes en høj sort, noget spidst opadgaaende Hat, men man kunde, sikkert mest til Dagligbrug, ogsaa anvende en rød strikket Toplue med Kvast foroven af rødt Uldgarn, opsmøget Kant med syet Flos og strikket Foer, saa den kunde være rigtig varm.

Var denne Dragt end statelig og godt afpasset til Kronjydernes lidt tunge Sindighed, saa har — efter Dragtdele paa Dansk Folkemuseum at dømme — tidligere Dages Dragter været endnu mere maleriske. De har været af broget stribede Stoffer, saavel toskaftvævede, som kiprede og satinvævede. De fremherskende Farver er røde og grønne, der forekommer i bredere og smallere Striber, afdelt og indrammet med hvidt eller blegt gult. Mørke-

Mand fra Randersegnen. Original i Randers Museum.

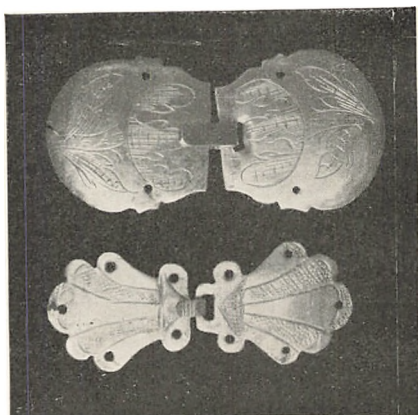
Rød Hætte fra Hald. Tilh. Dansk Folkemuseum.

blaat forekommer sparsomt. Paa en Trøje er hvidt Hørgarn vævet sammen med blaat Uldgarn i een Stribe, rød i en anden, i samme Islæt, hvorved disse Striber kommer til at virke spættede mellem glatte røde Striber, skiftende med hvidrandede grønne. Det danner en kraftig og dekorativ Farvesammensætning. Naar dertil kommer blanke Knapper og røde Knaphuller, saa har disse Trøjer og Veste, der efter Snittet at dømme gaar c. 100 Aar tilbage

i Tiden og har været brugt til gule Hjorteskindebukser, sikkert afgivet et festligt og fornøjeligt Skue.

Dog har ikke alt været saa farverigt. D. F. Mus. ejer ogsaa en blank, sort, stormønstreret Kalmankas Trøje, eller Vest med Ærmer. Den har sorte Knaphuller og to Rækker sorte Possementknapper. Den er helt kraeløs, saa den hører til en lidt tidligere Tid end de sribede.

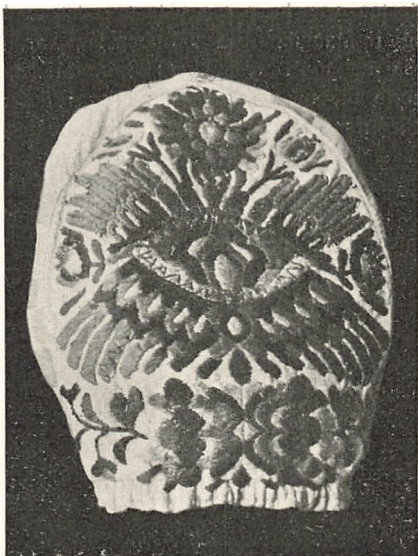
Men en Vest af endnu ældre Type findes. Den er af gult Hjorteskind og foret med hvidt Vadmél, enradet, c. 94 Ctm. lang og har lange Ærmer, saa Folk i Almindelighed vilde jo nok kalde den en Kjol eller Frakke. Men det er nu alligevel en Vest og med dens Type naaer vi helt op til Moden

Hæftespænder af Sølv. Tilh. Dansk Folkemuseum.

fra Ludvig d. XIV's Tid. Omkring 1670 havde den enklere, militære Klædedragt omtrent fortrængt den utrolig overlæssede Mode, der indtil da herskede, og deraf fremkom de tre Dele, Frakke, Vest og Bukser, som siden har udgjort den almindelige Mandsdragt. Den franske Dragt bestod af Knæbukser — *Culotte* — som gav Anledning til at bruge de elegante Silkestrømper, endvidere Overklædning og Vest (af det latinske *Vestis* = Klædningsstykke),

der var omtrent lige saa lang som Overklædningerne, de kaldtes *Justaucorps*, paa Dansk *Kjol*. Begge var enradede og kraeløse.

Hvid Silkehue med broget Silkebroderi. Tilh. Dansk Folkemuseum.

Sortbrun Fløjls hue med Guldbroderi. Tilh. Dansk Folkemuseum.

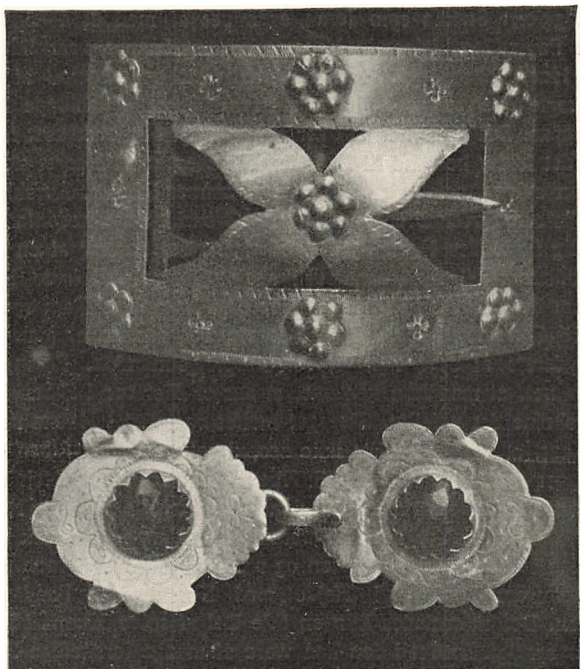
Om Halsen havde man Tørklædet med sine Kniplinger, som saas foran, mens *Allongeparykken* skjulte Kanten af baade *Kjol* og *Vest* i Nakken og tildels paa Siderne af Halsen, saa der var ingen Brug for *Krave*. Baade *Kjol* og *Vest* havde lange *Ærmer*, den første med store dekorative *Opslag*, som naturligvis maatte mangle paa *Vestærmene*, der tilhørte et *Underklædningsstykke*. *Skøderne* paa

Vesten var knap saa vide og udstaaende som paa Kjolen. Heri og i Manglen paa Ærmeopslag var den væsentlige Forskel paa de to Dragtstykkers Snit. Medens baade Vest og Kjol hørte til, naar man gik ud og i det hele taget til fuld Paa-klædning, kunde man til Hjemmedragten nøjes med Vesten. Først lidt efter lidt forandredes denne saaledes, at den mistede Ærmerne, blev kortere og fik Ryg af Foerstof og derved naaede den nu almindelige Form. Fra Randerseggen forefindes Eksemplarer af disse Former paa Veste.

Naar denne Hjorteskinsvest som Dragttype end langt tilbage i Tiden, saa ejer Dansk Folkemuseum en Hætte fra Hald i Nørhald-Herred, Randers Amt, hvis Type gaar endda længere tilbage. Hætten er højrød af groft Klæde og foret med hvidt Vadmel. Dens egentlige Snit er i 4 Dele, men man var sparsommelig i gamle Dage, og Hætten har en Mængde Øgninger, ligesom man kan se paa den, at Tøjet har været brugt før. Den dækker Hovedet omtrent fra Haarranden og knappes foran, saa Øjnene lades fri, og gaar saa ned over Skuldrene, dannende en Art Krave.

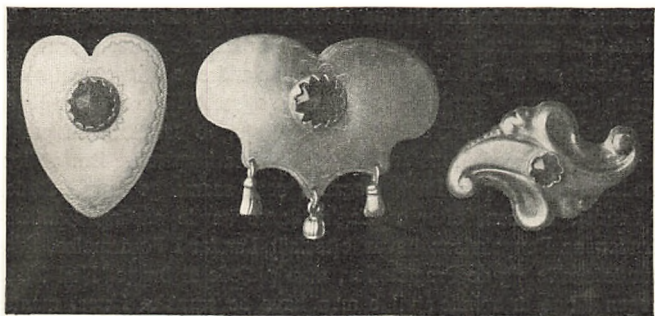
Med saaledes tildækket Hoved og Hals, maa Bæreren have været godt beskyttet mod ondt Vejr. Men har den med sin pragtfulde røde Farve alene været brugt i daarligt Vej? For kun to Aar siden meddelte en gammel Præst mig, at han som ung havde viet en Mand, i Salling ved Skive, med en saadan rød Hætte paa Hovedet. Derover bar Manden høj sort Hat, som dog blev taget af i Kirken, medens Hætten forblev paa. Fra Aabenraaegnen ejer Dansk Folkemuseum en noget lignende Hætte. Det er som et Pust fra fjerne Tider helt op mod Middelalderen, man føler ved Synet af et saadant Dragtstykke. Men ogsaa kun et Pust, thi hvad har den iøvrigt været brugt sammen med? Det er at haabe, at noget mere Viden vil fremkomme, naar Dansk Folkemuseum faar udstrakt sine Dragtundersøgelser til Jylland, som endnu ikke er gennemarbejdet i den Henseende. Det vil i høj Grad gavne vor Viden, om Mennesker, der ligger inde med gamle Dragtdele eller Oplysninger om saadanne, vil overlade disse til Museet, hvor de, sammenholdt med dettes andre Dragtdele, vil bidrage til Kendskab om vore Forfædres Dragtskik, medens de hos private Ejere ofte er udsatte for at gaa til Grunde, eller i heldigste Tilfælde kommer til at ligge som en ganske uforstaaet Rest.

Som overalt i Landet har Kvinderne paa Randerseggen af Folkedragten længst beholdt Hovedtøjet. Dette bestod endnu efter Midten af forrige Aarhundrede af en Hue, hvis Nakkepul var omkring 16—19 Ctm. høj, rynket med en Løbegang forneden og

Skospænde og Hægtespænder af Sølv. Tilh. Dansk Folkemuseum.

afrundet opefter. Hertil var syet et c. 7 Ctm. bredt lige Stykke, der paa hver Side af Pullen holdt op c. 2—3 Ctm. ovenfor dennes rynkede nederste Kant og kunde gaa lidt nedad i en Spids foran, hvor Hagebaandene var tilsat. Denne Hue gik ikke ret langt frem paa Hovedet, hvorfor der over den hæftedes et

Sjalsnaale af Sølv. Tilh. Dansk Folkemuseum.

rektangulært Stykke som foran er stivet af med et 4—5 Ctm. bredt Papindlæg, følgende Haarranden, og bagpaa naar lidt ind over Huen. Over dette sattes Korsklædet, som bestod af Tyll med ægte eller uægte Kniplinger eller trukket Tyllsblonde foran og bagpaa. Det staar lidt ud over Huen bagpaa og er kruset foran, hvor det falder helt ind til Hovedet, saaledes at alt Haaret skjules og kun selve Ansigtet er synligt, indrammet i hvidt. Korsklædet naar helt ned over Ørene, hvis lange Ørenringe ses nedenfor det. Endelig fuldendes Hovedtøjet af *Skægget*, der bestaar af en smal Lærredsstrimmel med en nedad svejet Tunge ved hver Ende. Mellem det yderste af disse Tunger er i Lærredets Kant syet en 10—15 Ctm. bred Pibe, hvis inderste Del bestaar af glat Tyll, den yderste af syet eller vævet Kniplingsimitation. Foldningen er saa tæt, at man kun kan ane, at der er Mønster i Piben, men ikke skelne det tydeligt. Skægget hæftes saaledes i Huens nederste Kant, at Lærredsstoffet ikke ses, derefter vendes Piben opad og ligger temmelig tæt ind til Huen. Paa Grund af Svejningen i Skæggets Lærredstrimmel og den ulige Længde af selve Huens Forstykke og Nakke kommer Piben til at danne en smuk Bue, idet den sidder lavere i Nakken og runder opad over Ørene, hvor den omtrent kommer i Højde med Korsklædets Rand over Panden. Det er saaledes kun en lille Del af selve Huens Nakke, der er synligt. Stoffet i den kan være af mange forskellige Slags. Dansk Folkemuseum ejer Huer af sort Fløj med Guldgalonier, satte saa de skimtes gennem Skæg og Korsklæde. Desuden forekommer rigtigt Guldbroderi med Sprængning og Cantillesyning paa Fløjshuer, endvidere Sølvbroderi blandet med Chenille eller med Silke, og endelig findes Huer af sort, rødt, blaat og lilla Silke, af kulørt Uldstof og desuden af hvidt Stof, saavel Silke som Bomuldstoskaft, allesammen med Broderi. En sort Silkehue har Broderi helt af hvid Silke i Forbindelse med lidt Tyllspaalægning, en anden har til den hvide Silke en lille Smule grønt og blaat. Det mærkeligste ved alle disse broderede Huer er, at paa de allerfleste er Broderierne syet med vandrette Sting, som øjensynlig imiterer Vævning. Man har da ogsaa tidligere brugt Huer af Silkebrokade. Dansk Folkemuseum ejer to saadanne af pragtfuldt Silketøj med Mønster fra det 18de Aarhundrede. Det er formodentlig gaaet paa Randersegnen, som saamange andre Steder i Landet, at man, efter at Englænderne havde ødelagt Handelsflaaden og Pengekrisen havde efterladt Landet i Forarmelse, ikke kunde skaffe sig de Pragtstoffer, man plejede at bruge. Nød lærer nøgen Kone at spinde; vilde man have de smukke Huer, maatte man selv fremstille dem, og saa begyndte man at brodere. Brode-

riet paa Sjælland udviklede sig efterhaanden til de overordentligt skønne Guldbroderier paa Huenakkerne, men selv om ikke alle Egne naede lige saa højt, fik de dog mange Steder noget smukt frem, bl. a. paa Randersegnen, hvis overbroderede Huenakker med sine tætte Mønstre danner en god Kontrast til de hvide Skæg og Korsklæder. At Vævning saaledes kan omsættes i Broderi viser den allernyeste Tid Eksempler paa. Fanøkvindernes brogede Silkeblomster indvævede i sorte Fløjlsbaand er ved sidste Krig forsvundne fra Markedet. I Somren 1922 var man begyndt at imitere Vævningen i Broderi.

Til Randershuerne brugtes Kjoler efter Moden fra 1860—70-erne. Livet var uden Flip, man anvendte en lille rund nedfaldende Krave og oven over denne et Tørklæde, bundet om Halsen og knyttet i en Knude foran. Mange af de velhavende Koner har haft kostbare brogetmønstrede Silkeoverskørter.

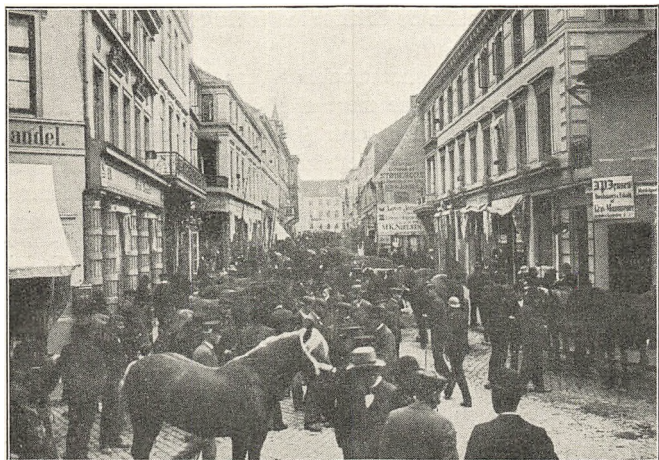
Hovedtøj m. Korsklæde og Skæg.
Tilh. Dansk Folkemuseum.

HAANDENS ARBEJDE I RANDERS-EGNEN

Af cand. mag. ALB. CHRISTENSEN

LANDET mellem Mariagerfjord og Sydkysten af Djursland strækker sig kælent ud mod Havet — saa langt mod Øst, at Meridianen gennem Fornæs Fyr, det østligste Punkt paa Djursland, rammer Refsnæs paa Sjælland — et godt Stykke øst for Fyn. Denne Landsdelens Inklinations mod Bølgen blaa er dog forblevet temmelig upaaagtet: det er ikke fra Havet, Befolkningen i denne Egn henter sin Velstand. Ved Mariagerfjord ligger kun periferiske Smaabyer, og Randersfjord er for en lang Strækningens Vedkommende kun et uddybet Sejlløb. Den fri Sejlads paa Havet syd for Djursland kommer kun Aarhus til Gode, og Randers Egnen maa søge sine Indtægtskilder indadtil.

Ser vi ud over Egnen, lægger vi Mærke til, at egentlig kun den vestlige Del har Østjyllands karakteristiske Topografi: et efter danske Forhold ret højt Plateau, der for hvert Vandløb sænker sig ned i en aaben Lavning, i hvis Bund Aaens eller Bækken klare Vand glider af Sted, genspejlende den omgivende Engs brogede Tæppe, der atter er flankeret af de vidtstrakte nedadskraanende Kornagre. En Lavning for sig selv i dette Bakkeland er Gudenaadalen, der træder ind i Amtet, umiddelbart efter at Gudenaanen har forenet sig med den vandrige Nørreaa. Gudenaadalen lægger sig her til Rette i et bredt Bælte mellem Hornbæk og Tebbestrup Bakker, et Bælte, der — bortset fra Snævringen ved Randers — udvider sig mere og mere østpaa, indtil det ved Albæk og Østrup har en Bredde af flere Kilometer. Her er Liv og Travlhed ved Sommertide, især i Høslættens og Rørskærets Tid, og pragtfuld er Udsigten fra de høje Bakker, der falder ret brat ned mod Engene, dækkede paa Skraaningerne af bølgende Korn, afvekslende med Naaletræsplantninger og som en Rest af fordums Vælde: den violette Lyng — ud over den grønne Flade, hvor Gudenaanaens sølverne Baand kommer og forsvinder, alt som Øjet følger dets Bugtninger, og hvor de Tusinder af Høstakke paa Grund af Afstanden ikke synes større end Mulvarpeskud.

Randers. Torvegade paa en Hestemarkedsdag.

Randers. Raadhustorvet med Niels Ebbesens Statue.

Fra Landsbyerne oppe skærer dybe Hulveje sig ned mod Engene. Tomme Høvogne med Karlen og Pigen paa Aagefjælen og Tjenedrengens Ben dinglende agterud af Fadingen forsvinder raslende nedad, medens nedefra de firkantede Hølæs tungt arbejder sig op ad Skraaningen.

I Modsætning til det stærkt bakkede Land i den vestlige Del af Amtet har de østlige Egne mere af Ø-Naturen over sig. Bakker og Dale glider mere blødt over i hverandre, smelter paa sine Steder ganske sammen til sletteformige Strækninger. Kun mod Syd, mellem Kaløvig og Ebeltoft Vig, træffer man et ejendommeligt Bakkeparti, de bekendte „Mols Bakker“, lyngklædte, storladne, kullede Toppe, der i alvorlig Majestæt skuer mod Syd til deres mindre Brødre ude paa Øen i Kattegat.

Skov er det sparsomt med i Randers Egnen. Naar undtages en Række Skovstrækninger, der følger en sydvest-nordøstlig Diagonal gennem Djursland fra Rosenholm ved Hornslet over Løvenholm ved Auning til de ret betydelige Skove ved Mejlgaard og Benzon, er Egnen Ager og Eng. — Haandens Arbejde foregaar paa Mark og i Lade, Landsby følger efter Landsby, og i spredt Fægtning ligger Udflyttergaardene med de evigt knirkende og raslende Vindmotorer. Randers Amt er et udpræget Agrarland, hvor de overvejende lerholdige, frugtbare Marker i Forbindelse med de frodige Enge yder de gunstigste Betingelser for store og gode Kvægbesætninger, og hvor navnlig de vide Engstrækninger efter Høhøsten giver Tumbleplads for Føl og Plag. Saaledes har det været fra ældgammel Tid, og saaledes er det fremdeles. Bønderne behersker Landet, og egentlig behersker de Byerne med. Selv Amtets Hovedstad, Randers, der er den eneste By af betydelig Størrelse — 27000 Indb., med Forstæderne Vorup, Kristrup, Strømmen og Dronningborg c. 33000 Indb. — forandrer fuldstændig Karakter hver Lørdag og hver Markedsdag, naar Bøndernes Vogne ad de 12 Landeveje, der radiært udstraaler fra Byen, næsten karavanemæssigt bevæger sig ind mod Centret. En saadan Dag møder selv en gammel Randersborger ikke mange kendte Ansigter paa sin Tur gennem Byen. Overalt paa Gader, i Cafeer, i Butikker vrimler det med Landboere, og særlig Markedsdage kan det være forbundet med Vanskeligheder at bane sig Vej ad Hovedgaderne, hvor de svære jyske Heste staar opstillet, Flanke mod Flanke, i dobbelt Espalier med Halerne over Fortovsfliserne. Byen er i den Grad Bøndernes, at man om Vinteren trods de elementæreste Fordringer i Retning af Renlighed lader Sneen blive liggende i Gaderne, hvor den efterhaanden omdannes til et uhygieinisk Lag af Sne og Gadesnavs, der vokser i

Tykkelse, efterhaanden som Vinteren skrider frem — alt for at imødekomme Bøndernes Andragende om at faa Slædeføret bevaret helt ind til Byens centrale Forretninger og Hoteller.

Randers er Landhandelens By, den By, der vel har det bedste Opland næst efter Odense. Den trækker Landhandelen til sig, ikke alene ud efter Hadsund og Grenaa, men ogsaa vestpaa langt ind i Viborg Amt. Det, der gør, at Randers dog ikke kan naa ud over Provinsbyernes 2. Rangklasse, er dens besværlige Adgang til Havet. Ganske vist er saavel det inderste af Fjorden som selve Gudenaen med stor Bekostning uddybet helt ind til Byen, saa Havnen er tilgængelig for selv store Skibe, men Sejladsen er besværlig: Sejlskibe maa bugseres ind, og Dampere maa glide med langsom Fart ad det smalle Løb mellem de grønne Enge.

Men naar Bønderne er vendt hjem til den daglige Dont paa Mark og i Lade, bliver man opmærksom paa, at der er andre Virksomheder at notere end selve Landbruget. Der findes i Eggen en ikke ringe industriel Virksomhed, først og fremmest i Byerne og da særlig i Randers, men ogsaa hist og her i Oplandet, hvor Naturen byder Betingelser herfor. Fra gammel Tid har Randers Laks og Randers Handsker været berømmet til Trivialitet. Laksen fanges i Gudena, særlig i de saakaldte Fiskegaarde, der spærrede Løbet for Laksen og tvang dem ind i Ruserne. Man ser endnu Fiskegaarden Frisenvold, en Mils Vej vest for Randers, men Laksefiskeriet er forlængst nedlagt. I tidligere Tid derimod eksporteredes store Mængder af Laks: saltet, røget og reset Laks, og i Gudenaens Opland var Folk saa forvænnet med Laks, at det fortælltes, hvorledes Karle og Piger, idet de fæstede sig til Tjeneste i en saadan „Laksegaard“, betingede sig, at de ikke vilde være forpligtet til at spise Laks mere end to Gange om Ugen. Nu er den Slags Reservationer overflødige. Laksen er blevet sjældnere og koster 19 Kr. pr. kg, og det noteres i Aviserne, naar der nu — som i December 1923 — bliver fanget en Laks paa over 20 kg.

Det Fiskeri, der nu drives i Randers Amt, finder Sted ved Kysten. En moderne, betydelig Fiskerflaade ligger i Grenaa Havn, og saa vel herfra som fra Fiskerlejerne paa Nordsiden af Djursland (Bønnerup og Mejlgaard Strand) drives der et Fiskeri af ikke ringe Betydning.

Som Laksefiskeriet er ogsaa Handskemageriet nu en sørgelig Levning af, hvad det var i Fortiden. Det var Franskmanden Mattat, der i Aaret 1811 kom hertil og satte Skik paa Handskemageriet, der under hans og hans Efterfølgeres Ledelse blev en

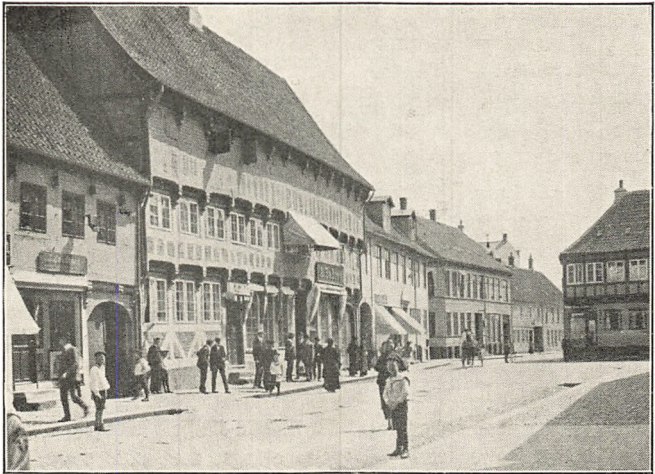
Virksomhed, der endnu saa sent som i 1900 sysselsatte c 80 mandlige Arbejdere. — Tilbage af denne Virksomhed er et Værksted, hvor et Par Mand og nogle Damer har Beskæftigelse. — I de gyldne Dage var Handskerne ikke alene almindeligt efterspurgt her i Landet, men de var Genstand for en indbringende Eksport til England og Amerika, takket være den ejendommelige Lugt og Farve, der efter nogles Mening skyldtes den i Engene forekommende Calmusrod, efter andres Mening stammer fra en bestemt Art Vidier, hvis Bark anvendtes til Garvning af Skindet.

Endnu et Eksempel paa, hvorledes en forhen blomstrende Virksomhed ved Tidens Omskiftelser er blevet reduceret til intet, har man i de gamle Valkemøller. Naar man ad Grenaabanen forlader Randers og har passeret Strømmen, Bydelen syd for Sønderbro, kommer man til en lille Station, der hedder Volk Mølle. Navnet stammer fra en saadan Valkemølle, hvis ene frønnede Vandhjul endnu ses i den gamle Møllegaard. Her valkes ikke Tøj mere; Møllen bruges til Maling af Korn. Men hvad man ikke har kunnet tage fra Stedet, er dets smukke Beliggenhed ved Foden af de mægtige Bakker, med Udsigt over den brede Gudenaadal. I de smukke Omgivelser er der indrettet Sommerrestaurant. Den historiske, idylliske Møllegaard vil komme til at tilhøre Fremtidens Turistliv.

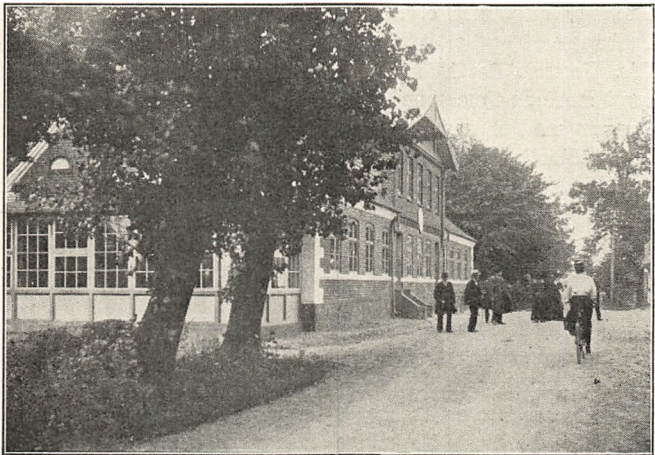
Ud over Laks og Handsker er det maaske særlig Øllet, der i tidligere Tid har gjort Randers bekendt. Mangen Rus er drukket i det stærke Burøl — og havde Skipper Clements Folk under Almueopstanden paa Grevefejdens Tid ikke kigget saa dybt i Øltønderne paa Flintebjerg, er det vist et stort Spørgsmaal, om ikke ogsaa Randers dengang var faldet for den mægtige Bondehøvdings Angreb. Men Øltilvirkningen har oplevet sin Renæssance i den senere Tid, og Randers har endnu sin egen Ølsort, Thorøl, der fra det moderne Bryggeri „Thor“ sendes ud i store Dele af Landet. Paa den søndre Facade af Bryggeriets nye Maskinbygning læser man følgende i Muren indhuggede Inskription, der slaar Thorsøllets helsebringende Egenskaber fast:

Drik, Landsmand, Øl, det lædsker, føder, nærer,
Naar Kaffe, Vin og The din Levekraft fortærer.

— Vi vil imidlertid ikke fordybe os i Virkningen af denne vidunderlige Drik, men se at stifte Bekendtskab med nogle af de mange andre moderne industrielle Virksomheder i Amtet. Vi begynder med de største — og tager den smukke Tur med Fjord-

Randers. Parti fra Storegaarde (med Niels Ebbesens Hus).

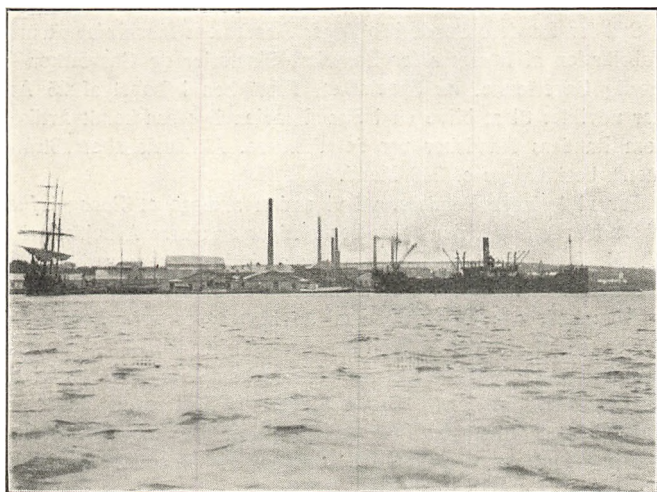
Randers. Fladbro Kro.

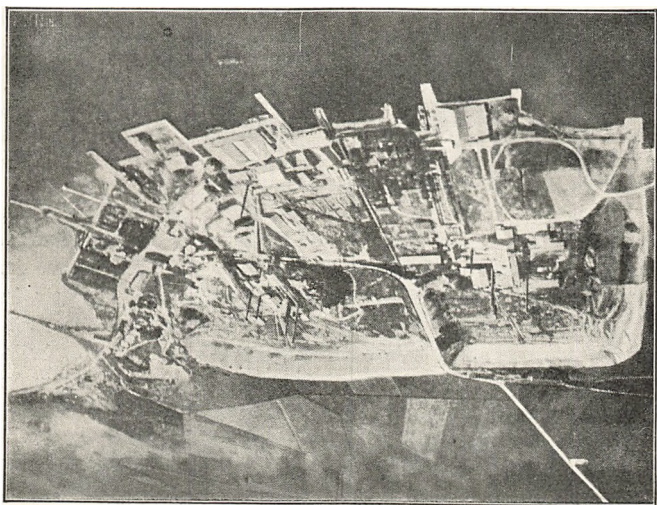
Tørvemassen køres bort til Æltning.

damperen fra Hobro hen forbi det lille idylliske Mariager, Turistbyen en miniature, venlig og gammeldags, men med store Forhaabninger til den Bane, der snart skal sætte den i Forbindelse med Civilisationen. Nogle km. længere østpaa — mellem Mariager og Hadsund — ligger 3 store Cementfabrikker: fra Vest mod Øst „Dania“, „Cimbria“ og „Kongsdal“. Den mellemste af disse („Cimbria“) er for Tiden ikke i Virksomhed, men de to andre beskæftiger tilsammen c. 500 Mand foruden en ret stor Stab af Funktionærer og Søfolk. Produktionen andrager aarlig c. 650.000 Tdr. Cement. Det hvide Kridt fra Bakkerne ved Fjorden bliver her i moderne Roterovne under en meget høj Temperatur brændt sammen med en særegen Art fedt, blaat, tungt Ler, der graves op fra Fjordbunden. Efter Brændingen males Cementen saa fint som Mel. Der fremstilles kun „Portland Cement“, og hver Brænding bliver omhyggelig prøvet paa et dertil indrettet Laboratorium, saaledes at intet Uheld er muligt. Produktet tilfredsstiller ikke alene de danske, men ogsaa de tyske og engelske Normer og er anerkendt i alle Lande.

En Virksomhed af omtrent samme Omfang med Hensyn til Arbejdsstyrke er Vognfabrikken „Scandia“ i Randers. Den breder sig over et bebygget Areal paa 3,3 ha ved Gudenaengene til øst for Randers. Det er en meget sammensat Virksomhed, der beskæftiger de mest forskellige Haandværksgrene: Grovsmede, Klejnsmede, Makinabejdere, Savværksarbejdere, Karetmagere, Snedkere, Malere, Sadelmagere, Elektrikere o. fl. i et Antal af 5—600 Mand. Siden 1896 er der fra Fabriken udgaet c. 3500

Cementfabrikken „Dania“ ved Mariagerfjord.

Cementfabrikken „Dania“. Fot. fra Flyvemaskine.

Jernbanevogne, og der fabrikeres for Tiden aarlig 800—1000 Jernbane- og Sporvogne.

Syd for Randers Sønderbro ligger Strømmens Maskinfabrik med Fabrikation af Inventar for Bagerier, Slagterier og Gasværker — særlig Bageriovne, en Specialitet, Fabrikken i Løbet af 25 Aar har udviklet til at blive en i Skandinavien lige saa kendt Artikel, som Randers Handsker var det tidligere. Aktieselskabet „Strømmen“ beskæftiger c. 250 Mand.

Før vi forlader Randers, vil vi endnu aflægge et Besøg i *Junchers Klædefabrik*, der ogsaa beskæftiger en større Arbejdsstyrke, *N. M. Holbecks Skotøjsfabrik*, der af Indehaveren er drevet op i Løbet af c. 25 Aar fra et almindeligt Skomagerværksted til en Virksomhed, der beskæftiger c. 50 Mand, *Randers Rebslaaeri*, der er et af de største Anlæg i den Branche her i Landet, „*De danske Spritfabrikkers*“ store nye Fabrikskompleks med en vigtig Gærindustri, den store Trævarefabrik „*Odin*“ samt det store Kompleks, Valsemøllen, der ved Hjælp af sine moderne Maskiner kan formale c. 1000 Tdr. Korn pr. 24 Timer ved en Betjening af 2 (to!) Mand i selve Møllen.

Vi vil til Slut aflægge et Besøg i Djursland, hvor der paa to Steder er vokset en betydelig Industri frem.

Ikke langt fra Kattegattets Kyst — i Nærheden af Trustrup mellem Grenaa og Ebeltoft — ligger de store Kalkbrud, hvor ca. 80 Arbejdere er beskæftiget med at drage den landskendte „Glatved Kalk“ frem. Kalkstenen træder her frem lige til Overfladen, paa samme Maade som ved Fakse. Glatved-Kalkværket har Af-sætning over hele Jylland, og de haandstrøgne Facadesten, som er en Specialartikel for det i Tilslutning til Kalkværket drevne Teglværk, er kendt som en særlig fin Vare.

En Virksomhed af langt større Omfang er dog A/S. Nordisk Mosebrug, der om Sommeren beskæftiger 3—400 Mennesker ved Tørveproduktion. Tørvene graves dels i Pinstrup Mose, der over et Areal af c. 800 Tdr. Land (c. 440 ha) strækker sig fra midtvejs mellem Ryomgaard og Pinstrup til midtvejs mellem Pinstrup og Auning, dels i de store Mosestrækninger, der er beliggende ved Stenvad paa Ryomgaard-Gerrild-Banen, og som under Navn af Fuglsømose og Horsemose breder sig over et Areal af c. 550 Tdr Land (c. 300 ha). Mosernes Dybde varierer stærkt — fra 1 m til 6 à 7 m —. Den aarlige Produktion andrager c. 45 Millioner Tørv og 4—500 Vognladninger Tørvestrøelse.

Der er megen anden Virksomhed i Randers Egnen, der her kunde fortjene Omtale: Teglværker, Cementvarefabrikker o. s. v. Formaalet med disse Linier har imidlertid ikke været en

statistisk Opgørelse over Virksomhederne, men blot at give et Vue over Egnen, som den ligger der mellem de smalle Fjorde, med sin bølgeformede, frugtbare Overflade og sin driftige og derfor gennemgaaende velstillede Befolkning. — Der er noget ved Randersegnen, der gør, at har man engang levet sig ind i dens Ejendommeligheder, længes man efter Adskillelsen tilbage dertil. Jyderne fra Randersegnen er stolte af deres Hjemstavn, dens historiske Minder og dens materielle Værdier. For fremmede, der tager Bolig der, gælder, hvad en Randers-Embedsmand sagde, da han tog Afsked med sin By: Man græder, naar man kommer hertil — og man græder, naar man skal herfra.

Randers i Jan. 1924.

RUNDT OM RANDERS MARKED

Af THORKILD GRAVLUND

VIBORG er Jyllands ældgamle Storstad med Helligdommen, Viet, hvor baade Gudsdyrken og Kongehyldning havde Sted. Aarhus er nu Jyllands Storstad. Men Randers er og var vel ogsaa forhen Byen, hvortil de fleste Landeveje fører.

Til ingen dansk By gaar der saa mange Veje.

Mod Aarhus gaar der seks Landeveje, mod Viborg elleve, men mod Randers fjorten Veje, nogle helt ind, andre samlede et lille Stykke udenfor Byen, men alle skal de til „Rajs“.

Ajs kør te Rajs — kør rundtenom Rajs,
køv Sæbe, køv Salt — køv hunder Tønder Malt.
Han vil't hans Vogn og spildte hans Tjære,
han bandt han sku aldrig komme den Vej mere.“

Det er muligt at Ajs, Anders, skulde holde sig til den gamle By Viborg, men istedet for kører han til Handelsstaden Randers, hvor nye Varer er at faa. Han kan ad Viborgvejen vestfra komme til at køre „rundtenom“ Randers. Han kan ogsaa foretage dette som en Slags magisk Erobring af Byen, den hellige Rundgang har han kendt fra Viet i Viborg. Saa galt gik det ham, at han væltede Vognen og spildte sin Vogns mørelse (Tjære til

trækslede Vogne). Derefter lover han Bod og Bedring — men han holder ikke sit Løfte, han drager atter og atter til de store Randers Markeder og svigter Viets gamle By for at handle med Stude — eller for at købe Malt fra de kornrige Egne og handle med Skippere i Søstaden.

Bag Børneremsen om Anders der kørte til Randers kan der som i mange andre lignende Remser gemmes et Stykke Historie.

Randers blev Jyllands egentlige Storby. Ingensteds var der Marked som her.

Viborg holdt sin Stilling som Viet, Helligdommen med Domkirken, og endnu spores dens gamle Ry som en Rigens Stad, naar der siges — paa Sjælland — om den der var ligeved at naa Maalet: „*Saanær ved Viborg!*“

Aarhus voksede op til Nutidsstorby, kulturel i Præget og fremadstræbende i Handling.

Men Ajs kører stadig til Rajs.

Randers er Folkets By. Den giver hvad Folk kræver og ikke mer. Den er Staden der ærligt og redeligt tjener sit Opland og ingen anden Herre.

Fra Randers udgaar ingen kulturel Myndighed som lægger Oplandet under sig, indprenter sine Meninger og udtaler sine Domme som almene for Folket.

Randers skilter ikke med Kultur og offerer vist det mindst mulige paa aandelige Formaal. Udover et historisk Museum med en Malerisamling er der vist ikke synderligt at tale om i den Retning.

Men der gives vist næppe solidere Handelsby. En Randers Vare er solid, fordi Bønderne vil ha den saa. De vil ikke narres for deres Penge. Der er Byer hvor Bønder mest kommer for at faa en glad Dag og give nogle Penge ud, snydes med Maade. Til Randers kommer Bønderne for at tjene Penge paa Markedet, og de Penge skal ikke gives ud til „Spirantskidt“, uholdbar Vare. Randers fik deraf Velstandspræg. Den er hvad dens Opland vil. Embedsmænd og Officerer er der ingen af. Jo, de staar i Statskalenderen — men de paapeges ikke i Staden: dær gaar han. Derimod er der Randers Dragoner, og de skal efter Sigende være noget af det højeste der er naaet i Militærvæsen, det solideste i den Vare. Vel er der Hestfolk andetsteds end i Randers, og hver har gjort Fyldest for sig, ingen mere, men Ryet gik til Randers.

Der er kønne Piger, fede Laks og fine Handsker flere Steder, men Randers fik ogsaa her Ry for sin særlige Rigdom.

Det kan være Ret. Sidst skal min Pen rejse Tvivl derom.

Men Randers havde altid det Held at være Markedsbyen, der videst kunde hævde sig Ry for sine Rigdomme: Laks og Handsker, Stude, Heste, Dragoner og Piger —

Selvhævd er kraftigst i Randers — ikke med Nykomlingens stræbende Lokalpatriotisme, men med den velstaaende Bondes overlegne Viden om sin Magt, sit Værd.

Selvros trives bravt, den hører Hestehandelen til.

Ingensteds kan vist heller „Stuerhied“, Forfængelighed, tugtes og hades som blandt Kronjyder.

Det er Markedets, Modsætningernes, Aand.

Randers Marked fremfor alle Markeder. Det spiller af Liv og Strid og Lyst. Det favner Byen, ihvertfald den gamle By fra Sønderbro til Nørreport. (Den nybyggede nordlige Bydel er udenfor — kan gærne hører med til Hobro! —)

Ved Narrepuet (Nørreport) er Kvægmarked og Grisehandel (flyttet nu ned til Havnen). Ved Helligaandshuset Handel med Duer og Høns, men langs Byens Hovedstrøg, Storegade, er Hestemarkedet, saa tæt at Færdsel bliver umulig. Og efter Høst samles Alverdens Markedsgøgl i tre „Frilørdage“ nede ved Havnen. Der torves med Kød og Kaal, med Tobakspiber og Træskobeslag. Hver som har noget at sælge, og alle dem der vil købe, mødes i Randers.

Nordfra kommer de nordfjords Folk, Narboer, sønderfra de søndenfjords. De var forhen kendelige paa deres Dragt, de nordfjords med korte Frakker og Sølvknapper, de søndenfjords med lange Frakker og Malmknapper. Nu er de ens klædt, men i deres Fremtræden skal dog kunne ses Forskel mellem de tunge værdige Narboer og de livligere Sønderboer. Og de søger hver sine Købmandsgaarde og Skænkestuer. Men sammen staar de om Priserne „naar Tysken kommer her.“

De tyske Hestehandlere søger Randers Marked.

Det er en Kamp mellem jysk og tysk, og Handelen gaar paa begge Sprog, hvoraf hver kun kan ett, men Handelen gaar endda. Den former sig vist omtrent, som da Ajs Skals i 1864 snakkede med Tyskerne i Randers:

„De snakket dje Snak og a snakket mi Snak!“ — Eller: Hvad er det I snakker?

A trowr det er tysk, for at forstor et ett, og han forstor det vist hellerett.

Det var nemlig det bare Vrøvl de to stod og fornøjede hinanden med. „Pladder“ og Vrøvl er der ingen Mangel paa. Skæmten ligger øverst, men Satiren er altid med, for det er Alvor her hvor Jyder staar i Kamp med maaske Europas mest øvede Han-

delsmænd, de tyske Jøder. Men Jyderne ståar om deres egen Mand, Niels Ebbesen paa Torvet. Hans Statue kunde gjerne have lignet lidt mere efter det han var: en Bonde der slog en Greve og gav Markedet fri:

Den førende Skikkelse paa Randers Marked er endnu Niels Ebbesens Efterkommer og Ætling: Den jyske Hestehandler eller Kvæghandler.

Han er en Mand af Mod og myndig i sin Færd. Noget tøjlesløst vildt er der i Ætten. Kun naar det dæmmes ned, bliver Manden den store Hestehandler, klogt vurderende og haard i Sindet. Han ved at: „Penge makker Mod, men et Par gue Næver makker og Mod“ — og begge Dele er brugelige.

Drik kan slaa ham ned, men han glemmer ikke hvem han er, selvom han sidder drukken paa Værtshus:

„Vel er a fuld — men skald a rees (rejse) mæ“ — ja, saa er han ved Magt endnu.

Og naar han slutter af med Markedet og vandrer heden til sine Fædre, faar han er hæderlig Ligfærd og en god Bondes Mindsten paa Kirkegaarden:

HER GJEMMER GRAVEN

SALIGE

SØREN

HESTEHANDLER

FØDT I CHRISTRUP DEN 10. JULI 1803

DØD DEN 29. SEPTEMBER 1857

MED HANS ENKE HAVT 7 BØRN

3 LEVER. 4 FORENES MED HAM HISSET

DEN BEDSTE MAND FOR BØRN OG VIV

GIV HAM VOR GUD DIT NAADES LIV

Der er altid nogen som tager Arven op efter ham.

Der stod en bette Dreng paa Randers Marked og skulde sælge et Faar. Han maatte sælge det for fem Mark (?) men handlede saa klogt at han fik syv (?) for det. Da Husbonden senere kom tilbys, skænkede han Drengen en Firskilling for god Handel. Nu var Drengen skrupsulten af at staa paa Markedet og stærkt fristet til at købe Brød for Firskillingen, og han havde to Mil at gaa, inden han kom hjem, men han stred imod og gik sulten fra By.

„Før a sku splitt Firskilling ad, sku a gaa til Tvede!“

Splitte fire Skilling ad, det er at bruge de to. Staa Markedets Fristelser imod for fire Skilling — det skal der Handelsmod til, det er ikke blot Nærighed.

Paa Slagelse Marked havde Drengen kørt Karussel for de fire Skilling, taget Glæden med selvom han skulde sulte lidt, men paa Randers Marked er Spændingen Alvor, og Drengen er Handelsmand fra han kan holde et Faar.

— Ad fjorten Veje drives der Kvæg til det store Marked. Hestene trækkes, man bruger ikke at ride dem svedte ind til Markedet. Kvægekobler drunter sindigt afsted.

Bysmeden kommer med sin eneste Ko. Satiren følger Smed som Skrædder, han tror at han er en stor Mand der kommer med en hel Drift Kvæg. Han skal ha raabt, naar han drev med sin Ko: „Forvår jer Bøen (Børn) for Høvder og Tøvl!“ (Høveder, Køretøjer og hvad der færdes paa Markedsvej). Saadan kommer Smeden.

Paa Markedet byttes Dyrene. De store Opkøbere sammensætter nye Drifter Kvæg, som skal føres bort, til andre Byer eller „helt op i det tyske“.

Dertil kræves „Trækkere“, det er Fattigfolk, som maa leve af de store Handelsmænd.

Der er Trækkere endnu paa Randers Marked, og de hyres her som Søfolk — men forhen hvor Kvæget ikke blev sendt med Jærnbanen var Trækkernes Liv et Eventyr ad de gamle Okseveje, gennem Jylland, Slesvig, Vigledsdør i Danevirke og ned til Itzeho. Da kunde Trækkerne være Tolke ved Handelen mellem Jyder og Tyske, men gode Sproglærere har de ikke været.

Tolken og Trækkeren Kristian Hanegaard var engang i Hamborg med Heste. Saa gik han ind i et Værtshus og krævede „Butterbrot.“

Da fik han noget meget tyndt Smørrebrød, og Værten sa: „Zen zu gut!“

Men det tynde Smørrebrød fyldte lidet i Kristians Grødvom, og han krævede mere Butterbrot.

Hellerikke det fyldte, han maatte gøre dem kloge af, at han vilde ha tykt Brød.

Det fik han. Der blev skubbet nogle Humpler hen til ham, og Værten sa: „Der habst du das.“

Det var Mad for Kristian Hanegaard.

Siden sa han altid paa tysk, at en „Derhabstudas“ er Fanden gåle mæ lisaago som to „Sensugutter“.

Det er Historien om den gamle Randerstrækkers og Tysker-tolks Færd i Hamborg. Det er tillige Historien om, hvordan Jyder handler med de fremmede. Derhabstudas er saa god som to Sensugutter.

Randers søger ikke som halveuropæriseret stræbende Storstad at tage ved Lære af fremmede, men blot at tage Penge af dem der har. Der kræves og gives hverken Undskyldninger eller Væsenartig af den Grund. Man træder, hvor man staar. Fortovsret gælder ikke i Randers, og Fortove er der mindst muligt af. Hvad skal man bruge dem til paa en Markedsplads?

Inderst i Fjorden ligger Niels Ebbesens gamle By med et arvet Aandspræg, der har Minder om gammel Strandhugst. Her lagde de Byen inderst i Fjorden for at skytte sig mod Strandhugstmænd. Sikkert ogsaa for selv at kunne drive Strandhugst og øve Vold mod fremmede Farmænd. Udkigsposter ved Fjorden, Ly i den lange Vig, bedre kunde ingen Røvere bo end dem i Randers.

Ypperlige Græsgange og Laksegaarde, Vandmøller og velbygget Opland med stolte Bønder og rigt Eje.

Randers havde meget at værge langs sin Fjord og meget at samle paa sit Torv. Den var Dankongen en tro Stad, den taalte ingen anden Herre.

Ved Sønderbro, som Sagnet har givet Niels Ebbesens Minde, ligger Byen tæt op ad Gudenaen med det Hverv at sammenknytte Nordfjords og Sønderfjords. Det er de to gamle jyske Sysler, Ommer Syssel og Aabosyssel. Fra dem fører fjorten Veje tilbys. Ti Herreder af Randers Opland grænser til Gudena og Fjorden. Det er en stor Skare Bønder og modsætningsrige er Egnene.

Denne gamle Landsinddeling i Sysler og Herreder kan i nogle Tilfælde være givet rent administrativt, men den er ellers saa gammel, at den stammer fra en Tid, hvor det administrative ikke — som i vore Rigsdagskredse nu — stod uden folkelig Sammenhæng. Et Syssel er ikke et Amt, men en Folkestamme, et Herred er ikke et Politidistrikt, men et Bondeting med egne Retsvaner.

To Syselfolk samlede i Randers, det er Ommerboernes og Opboernes fælles Markedstævne. Ti Herreders Folk paa Markedet, det er ti Kulturkredse, særprægede Bønder af ældgamle Storætter.

Ommerboerne, de nordfjords Folk kommer højtidelige, stive, velstaaende med Sølvknapper i Frakken. Opboerne kommer livligere og langskødede med Malmknapper, mere „nymodens“.

De kører over Sønderbro og gennem Kristrup.

Kom de gennem Kristrup uskændt, kan de komme gennem Helvede ubrændt.

Drøj Skæmt ad den Vej. Allerhovedes Karle de Slagtere og Kalverakkere i Kristrup.

Aarhuslandevejen skiller ved Randers mellem Krstrup og Vorup, mellem Sønderhald Herred og Galten Herred. De første vil gjerne haane de sidste.

Vorupperne er gamle Pottemænd.

„Man kan nok se Far er fra Vorup, han sætter Tærerne indad.“

Man kunde gaa i „Vorup Kirke“, en Kælderbeværtning i Randers — eller i en anden Kælder og drikke „Assentovtere“, Assentoft er en god Sønderhaldherreds By, og en Assentovter er en sød og hed Toddy, særlig blandet af en gammel Vin-kyper, som selv stod for Skænken og bryggede denne Toddy visse Tider paa Dagen, vistnok rettet efter naar Beværtningen kunde skaffe varmt Vand. Dette maatte ske paa Klokkeslet — og naar et Randersur gaar ret, saa siges det at „gaa efter Padderup Raadhus“, eller maaske naar det gaar galt. Padderup er en lille Moseby i Krstrup Sogn. Krstrup og Uggelhuse søndenfjords og Mellerup nordfjords er raske Byer hvor Sømænd har boet og Slagtere altid har Ly — mon ikke de gamle Strandhugstmænds Bo. De slaar godt og bander godt endnu, i Sømandsstil. En gammel Krstrup Ed er: „Den onde baksule mig“.

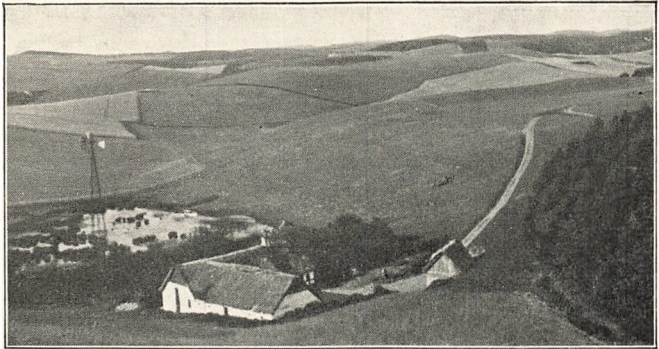
Naar Mellerupperne nordfjords afviger fra de stive Ommerboer, saa er det fordi de havde Samfærd med Rougsø Herred, Trekanten lige Syd for Fjorden. Rougsø Herred hørte i Middelalderen til Sønderhald Herred, de rigtige Sønderboer, og er stadig livlige Folk, der har Ord for at slaa en god Næve.

Vesten for Sønderboerne har vi Djurslands Folk med de Nørreherreds og de Sønderherreds og Mols og Helnæs. De kører til Ebeltoft og Grenaa — Molboerne kom aarligt til Aarhus, men hvem kommer ikke ogsaa til Randers?

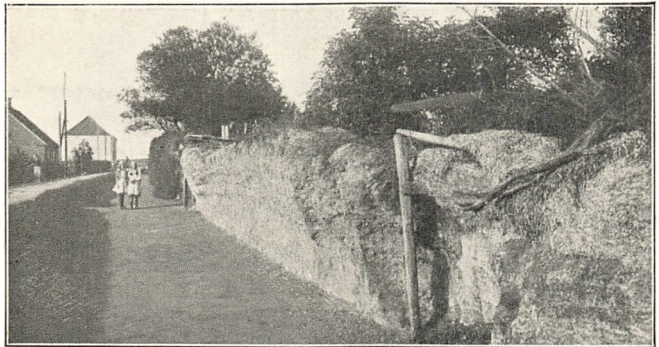
Fra alle Veje skrumpler lukkede Postvogne eller Fragtvogne langvejs fra til Torvedag og Marked i Randers. Nu er de gamle Postvogne jo ved at gaa af Brug, men saa sættes der Biler igang, at det stedse maa være som det gennem mange Slægtled har lydt:

Ajs kør til Rajs, kør rundtenom Rajs.

Og end kører Ajs rundtenom fra alle Sider og tar hele Markedet med.

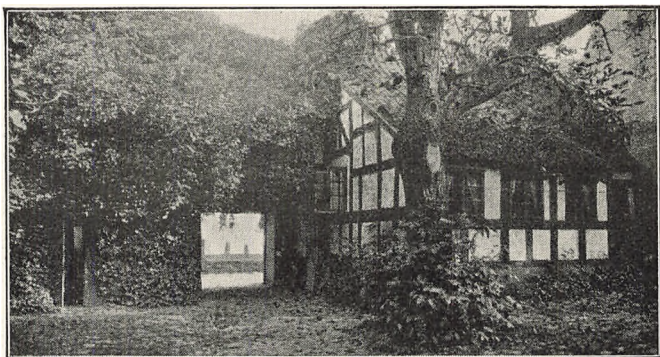
Fra Mols.

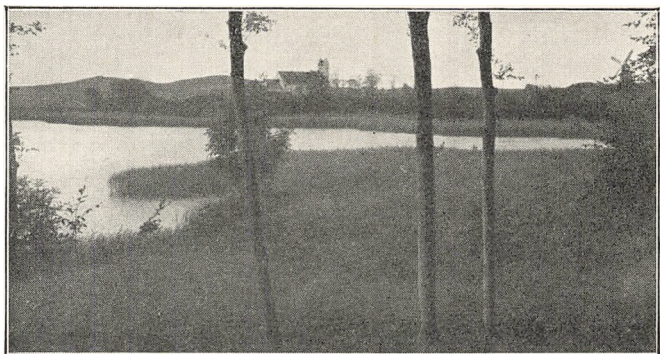
Ebeltoft. (Tangdiget.)

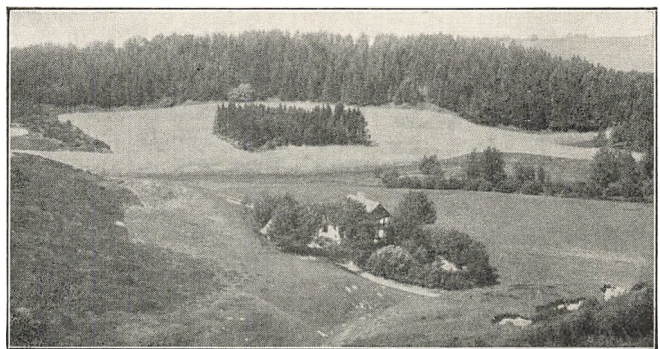
Indsejlingen til Aarhus.

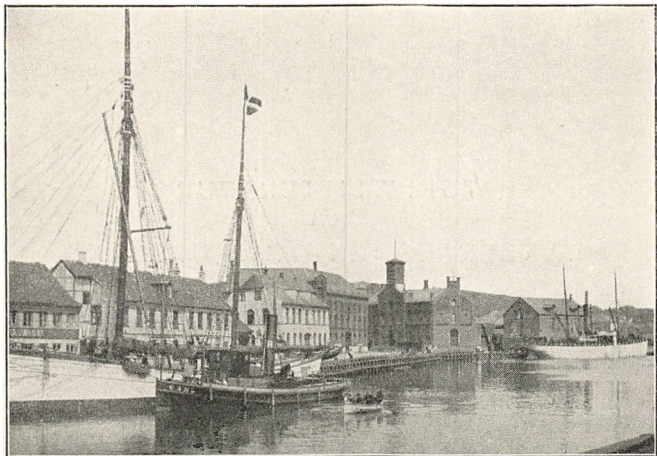
Ebeltoft.

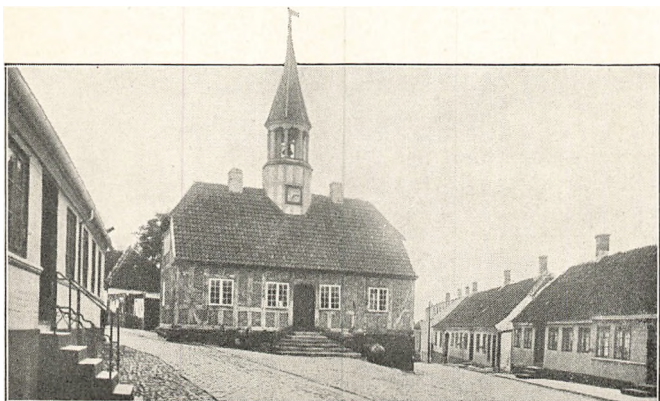
Fra Mols.

Femmøller.

Randers. Parti fra Havnen.

Ebeltoft. (Raadhuset.)

TURISTLITTERATUR
OM
RANDERSEGNEN OG DJURSLAND

Danmark, Haandbog for Rejsende IV. Del, udgivet af Den Danske Turistforening.

Ebeltoft—Mols, illustreret Turistfører, udgivet af Ebeltoft Boghandel.

Grenaa og Omegn, udgivet af Grenaa Turistforening.

Kalø—Mols—Ebeltoft, af Sekretær i Aarhus nye Turistforening, Jørgen Jensen, Hagerups Forlag.

Kort over Randers og Vejledning gennem Byen, udgivet af Turistforeningen for Randers By og Omegn.

Diemers Fører XVII—XVIII, Østjylland II.

Priors smaa Rejsebøger Nr. 40.

*Ovennævnte Bøger kan erholdes ved
Henvendelse til Turistforeningens Bureau
Frederiksberggade 10. København.*

HOTEL RANDERS

RANDERS

BYENS ÆLDSTE OG BEDSTE
HOTEL — AUTOOMNIBUS
TIL ALLE TOG OG DAMPER

TELEFON 281
(4 Linier)

STATSTELEFON
19

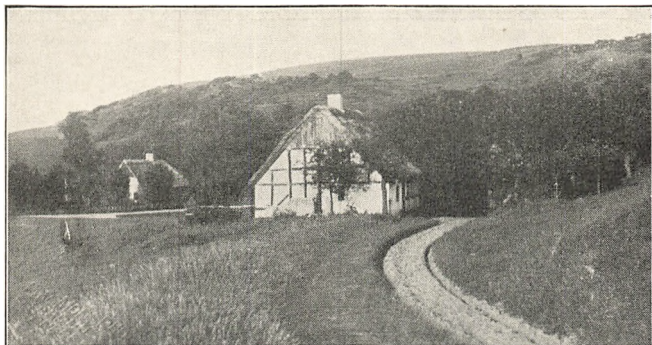
STATSBANERNE REJSEBUREAU

KJØBENHAVNS HOVEDBANEGAARD
(Indg. overfor Hotel Terminus)

Salg af
ABONNEMENTSKORT
samt
BILLETKUPONHÆFTER
til Ind- og Udland m. m.

Vederlagsfri Oplysninger om
Rejser i Ind- og Udland

Salg af
SOVEPLADSBILLETTER
til Ind- og Udland

Enhver Turist

der kender Whisky paaskønner

JOHN HAIG'S
LIQUEURS SCOTS

Grunden er Indholdet af Flasken

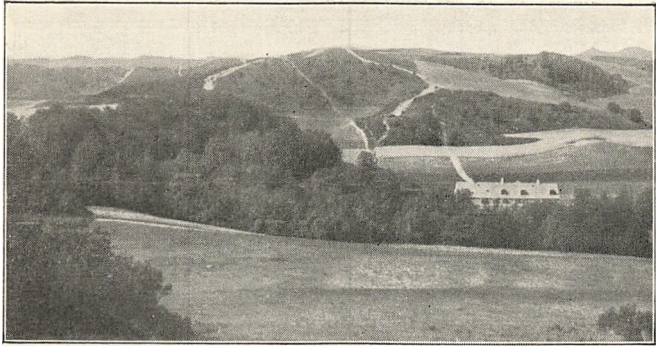

ZOOLOGISK HAVE

aaben hver Dag.

Glimrende Dyrebestand,
mange sjældne Dyr, storartet
Udsigt fra Udsigtstaarnet,
Ponyridning, gode Restau-
rationer, Musik hver
Sommeraften.

Dampskibsselskabet paa Bornholm af 1866.

I. *Daglig direkte København—Rønne.*

Fra København. (Havnegade 27) Kl. 11 Aften.

” Rønne

” 11

” Kahyt 17 Kr. Dæk 7 Kr. Abonnementskort for
6 Rejser Tur & Retur Kahyt 140 Kr. (Børn un-
der 12 Aar halv Pris). Kontortid Hverdage 8—6,
Helligdage 8—9 Morgen samt i Sommersaisonen
hver Aften $9\frac{1}{2}$ — $10\frac{3}{4}$ for Billetsalg.

II. *København-Malmø-Ystad-Rønne.*

I Juli og August med Øresundsdamper fra Havne-
gade. Se Sommerannoncerne.

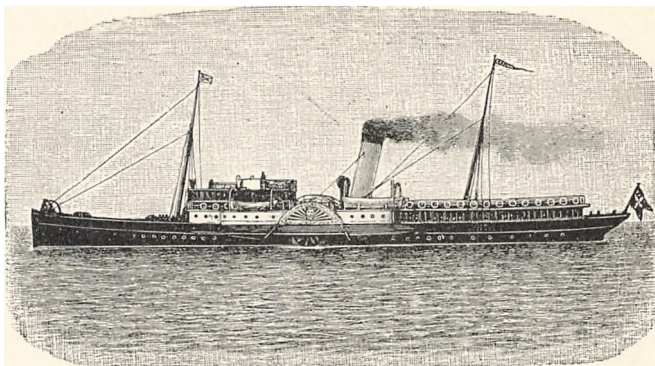
III. Tog afgaar fra og ankommer til Rønne i Tilslutning til begge ovennævnte Forbindelser. Indskrivning af Rejsegods til alle Stationerne.

IV. *Expeditioner.*

København: *Bernt Lund, Havnegade 27.* Central
1865 & 11 865. Telegr.-Adresse: Sexogtreds.

Rønne: *Th. Herrig* ved Havnen. Tlf. 159.

Ystad: *A/S Carl Gram* ved Havnen. Tlf. 56.

SUNDFARTEN

Med Forbehold af uforudsete Tilfælde.

Daglig Fart indtil videre.

Kjøbenhavn—Malmø og omvendt.

FRA KJØBENHAVN

8,00 11,30 Fm. og 3,00 7,00 Em.

FRA MALMØ

8,30 11,30 Fm. og 3,30 6,15 Em.

Søndage fra 1. Mai til 1. Oktbr. udføres som Regel tillige Aftenture i hver Retning (se nærmere Dagsannoncerne).

Første Klasses Restauration ombord.

I Sommersæsonen udføres tillige daglig Fart langs Kysten til Helsingør samt evt. Lystture til Stevns Klint og Kullen. — Evt. Ændringer bekendtgøres i Dagbladene.

Dampskibsselskabet

„ØRESUND“^{A/S}

Havnegade 49 — Tlf. Central 63—7789—7790.

**DEN
DANSKE
LANDMANDSBANK**

GRUNDLAGT 1891

**TELEGRAM-ADRESSE:
LANDMANDSBANK**

AALBORG AKVAVIT.

C.L.O.C. LIQUEUR.

PRINTED IN DENMARK
GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KJØBENHAVN